

RAKENNETTU YMPÄRISTÖ

Matti Veijovuori

Maisema asutuksen pohjana

Suurin osa Etelä-Karjalasta kuuluu maantieteellisessä aluejaossa Järvi-Suomen kaakkoisreunaan. Salpausselän eteläpuoli luetaan Eteläiseen Rannikko-maahan. Alue on luonnoltaan moni-ilmeinen ja siinä voidaan erottaa luonnon-piirteiltään useita itsenäisiä alueita.

Hallitsevia luonnonpiirteitä ovat Salpausselät ja maakunnan keskiosassa avautuva Saimaan allas, joiden keskinäiseen suhteeseen maiseman rikkaus ja vaihtelevuus perustuu. Etelä-Karjalan maisema on suurimmaksi osaksi viimeisen jääkauden ja sen jälkeisten Itämeren vaiheiden muovaamaa. Maakunnan maisemarakenteen rungon muodostavat Ensimmäinen ja Toinen Salpausselkä syntyivät mannerjään sulamisen pysähtyessä runsaat 12 000 vuotta sitten.

Mannerjään sulamisvesivirrat kuljettivat hienoja maa-aineksia edessä aukeavan meren pohjaan. Tällöin syntyivät Ensimmäisen Salpausselän etumaastoon hienosedimenttitasangot. Nämä pääosin Luumäen ja Imatran välille sijoittuvat savi- ja hieta-alueet ovat maakunnan parhaita viljelyseutuja.

Salpausselkien välissä meri ei ehtinyt vaikuttaa yhtä pitkään. Tällä alueella hienosedimentti-kerrostumat ovat pienempiä ja vallitsevina ovat moreeni-valtaiset mäkimaastot. Moreenimäet ovat kuitenkin usein viljavia ja niille on syntynyt mäkiasutusta.

Parikkalan seudulla Salpausselkien välissä on yhtenäinen tasankolaakso, johon sijoittuvat Simpelejärvi ja siihen rajoittuvat alavat viljelyalueet, usein järvenlaskun tuloksena syntyneet. Parikkalan seutu poikkeaa luonnonolosuhteiltaan monessa suhteessa muusta maakunnasta; Laatokan Karjalan lehtoalueen rehevyys näkyy täällä lähes kaikkialla.

Etelä-Karjalan pohjois-/luoteisosa sekä toisaalta eteläisin osa Ylämaalla ovat karua ylänköä, joka on täynnä jyrkkäpiirteisiä kallioperän murroksia. Nämä alueet ovat harvaan asuttuja ja monin paikoin erämaaluonteisia.

Hallinnollinen kehitys

Nykyinen Etelä-Karjala koostuu keskiajan kuluessa muodostuneiden Lappeen ja Jääsksen kihlakuntien sekä Kurkijoen pogostan osista. Lappeen ja Jääsksen kihlakunnat ovat Karjalaan 1200-luvun lopulta lähtien kotiutuneen ruotsalaisen hallinnon rakenteita. Kurkijoen pogosta kuului Novgorodin ruhtinaskunnan Vatjan viidennekseen.

Lappeen kihlakunta ulottui vuosisatojen ajan Joutsenosta Valkealaan ja Mäntyharjulle. Kihlakunnan ydinalueen muodosti Lappee naapuripitäjineen. Taipalsaari erotettiin Lappeesta keskiajan lopulla Taipaleen hallintopitäjäksi, jonka keskuksena oli Taipaleen kuninkaankartano. Vuonna 1571 Taipaleesta tuli itsenäinen seurakunta.

Uusien pitäjien perustaminen jatkui 1600-luvun aikana. 1640-luvulla Lappeesta erosivat Luumäki ja Lappeenranta. Taipalsaaresta erosivat vuonna 1639 Savitaipale sekä Joutseno, johon liitettiin myös osia Lappeesta ja Jääskestä. Lemin ensimmäiset itsenäistymishankkeet Taipalsaaresta alkoivat 1660-luvulla. Itsenäinen kappeliseurakunta Lemistä tuli vuonna 1688 ja oma seurakunta vuonna 1807. Savitaipaleesta erosi vuonna 1689 Suomenniemen kappeliseurakunta, joka muuttui itsenäiseksi seurakunnaksi vuonna 1872. Seurakuntien ja kappeliseurakuntien rajat olivat muotoutuneet Lappeen kihlakunnan alueella lähes nykyiselleen jo 1600-luvun loppuun mennessä. Poikkeuksen muodosti nykyinen Ylämaa, joka kuului 350 vuoden ajan vuonna 1571 perustettuun Säkkijärven pitäjään ja Kymin kihlakuntaan. Ylämaan seurakunta aloitti toimintansa vuonna 1925 ja kunta neljä vuotta myöhemmin.

Jääsksen kihlakunta muodostui Vuoksen ympäristöön. Nykyisistä eteläkarjalaisista pitäjistä Jääsksen kihlakunnan alueella sijaitsivat Ruokolahti, Rautjärvi ja Imatra sekä Joutsenon itäosa. Ruokolahti itsenäistyi Jääskestä vuonna 1572. Rautjärvi erosi siitä kappeliseurakunnaksi vuonna 1654 ja itsenäiseksi seurakunnaksi vuonna 1859. Moskovan välirauhassa 1944 huomattava osa kihlakunnan alueista jäi Neuvostoliiton puolelle. Imatra muodostettiin itsenäiseksi kauppalaksi vuoden 1948 alusta, jolloin siihen liitettiin Ruokolahden kunnan eteläosa, Jääsksen kunnan Suomen puolelle jäänyt osa ja muutamia Joutsenon itäisiä kyliä.

Valtakunnanrajan muutokset ovat koskettaneet erityisesti nykyisen Rautjärven kunnan aluetta. Pähkinäsaaren rauha jakoi vuonna 1323 alueen kahteen osaan pohjoisluoteesta kaakkoon. Likimain samalle paikalle sijoittui Täyssinän rauhan (1595) raja. Stolbovan rauhassa 1617 raja siirtyi sadaksi vuodeksi kauas itään. Uudenkaupungin rauhan raja vuonna 1721 kulki jälleen vanhalla paikalla nyky-Rautjärven halki, vaikka rajan kulku muuten olikin lounaasta koilliseen.

Parikkalan seutu kuului vuoteen 1617 asti Venäjään. Alue oli sekä Vatjan viidenneksen, Käkisalmen läänin että Kurkijoen pogostan (suurpitäjän) takamaata, niin sanottua Taka-Karjalaa. Pogostan keskusalueet sijaitsivat Laatokan tuntumassa. Alueen tultua liitetyksi Ruotsiin vuonna 1617 muodostettiin Joukion luterilainen seurakunta. Vuosina 1721 – 1812 Parikkala oli jälleen osana Venäjää, kunnes Viipurin lääni liitettiin autonomiseen Suomeen. Parikkalan kunnan teollistuneesta lounaisosasta muodostettiin Simpeleen

seurakunta ja kunta vuosina 1922 – 23. Saaren kunta muodostettiin valtioneuvoston päätöksellä vuonna 1920, mutta ero toteutui vasta 1.1.1929. Viime sodissa Parikkala joutui luovuttamaan lähes 240 neliökilometrin alueen Neuvostoliitolle. Saaren kunta liittyi osaksi Parikkalan kuntaa vuoden 2005 alussa.

Uukuniemi kuului 1500-luvulla Kurkijoen pitäjän Lapinlahden ja Soskuan perevaaroihin eli asumisalueisiin. Luterilaisen seurakunnan perustamisvuotena pidetään vuotta 1632. Uudenkaupungin rauhassa 1721 pitäjä jaettiin kahtia Ruotsin ja Venäjän kesken, jolloin Kesälahti itsenäistyi omaksi seurakunnakseen. Moskovan välirauhassa vuonna 1944 Uukuniemen kunnasta jäi 77 prosenttia itärajan taakse. Vuoden 2005 alussa Uukuniemi liittyi osaksi Parikkalan kuntaa.

Nykyisen Etelä-Karjalan maakunnan alue jakautui siten jo keskiajalla kolmeksi kokonaisuudeksi, joiden välinen kanssakäyminen oli vähäistä. Sama jako näkyi nykymaakunnan alueella selvästi toisen maailmansodan jälkeen ja vaikuttaa osin edelleen. Se kertoo maakunnan myöhäisestä synnystä sekä siitä, että se ei ole syntynyt luonnollisesti vaan ulkoisten tekijöiden eli rajan siirron seurauksena. Maakunnan kolme aluetta ovat Lappeenrannan ympäristön pitäjät eli eteläkarjalainen osa Lappeen kihlakuntaa, Jääsksen kihlakunnan Suomen puolelle jääneet osat eli Imatran seutu sekä Parikkalan seutu, vanhan Suur-Parikkalan Suomen puolelle jäänyt alue.

Liikenneverkoston ja infrastruktuurin kehitys

Sekä Lappeenrannan että Ylä-Vuoksenlaakson seudut suuntautuivat Viipuriin toiseen maailmansotaan saakka. Asutus keskittyi Salpausselkien alueelle, etenkin Ensimmäiselle Salpausselälle. Se oli luonteva liikkumisväylä ja tarjosi perustan elinkeinoille. Parikkalan seutu hakeutui Laatokalle ja Käkisalmi oli monesti kauppamatkojen kohteena, vaikka saattoi Viipurikin Itä-Suomen tärkeimpänä kauppakaupunkina olla matkan päätepisteenä.

Keskiajalla syntynyt maantieverkoston runko täydentyi 1700-luvulla ja säilyi 1900-luvun autoistumiseen saakka. Tiet yhdistivät kaupunkeja ja suurimpia kyliä, haja-asutus jäi usein tiettömien taipaleiden taakse. Vesistöjen vaikutuspiirissä sijainnutta asutusta auttoi tiheä vesi- ja talvitieverkosto, jonka merkitys säilyi 1900-luvulle saakka. Etelä-Karjalan asutuksen kannalta merkittävää oli Hämeen linnasta Viipuriin Salpausselkää pitkin kulkevan Ylisen Viipurintien muodostuminen 1300-luvun alussa. Liikenne Lappeenrannan ja Viipurin välillä oli vilkasta aina toiseen maailmansotaan saakka ja tien varteen syntyi asutusta ja majataloja.

Vesitiet olivat pitkään tärkeä liikenneväylä niin kesällä kuin talvellakin. En-

nen Saimaan kanavan rakentamista kuljetettiin puutavaraa Saimaan vesistö-alueelta Lappeenrantaan, Lauritsalaan ja Joutsenoon, joista matka jatku i reki- pelillä edelleen Viipuriin. Saimaan kanava avasi valmistuttuaan vuonna 1856 suoran reitin Viipurin ja Pietarin markkinoille ja vahvisti Etelä-Karjalan elin-keinoja ja asutusta 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun aikana.

Moskovan välirauhassa 1944 ja Pariisin rauh sopimuksessa 1947 vahvis- tettu valtakunnanraja teki useista Etelä-Karjalan kunnista rajapitäjiä. Viipu- rissa olivat sijainneet monet keskusorganisaatiot, ja yhteydenpito tynkämäa- kunnan pitäjien asukkaiden välillä oli tapahtunut usein Viipurin kautta. Suoria kontakteja oli esimerkiksi Imatran seudun ja Lappeenrannan ympäristön välillä vähän. Yhteiskunnallista infrastruktuuria jouduttiin järjestämään ja rakenta- maan uudelleen. Raja katkaisi esimerkiksi lukuisat Viipuriin johtaneet tiet. Perinteisen Viipuri-keskeisen liikenneverkoston hajottua maakunnan liiken- neverkko ja vähitellen myös aluerakenne muuttui pakon sanelemana rajan suuntaiseksi.

1950- ja 1960-luvulla maakunnan alueelle rakennettiin uusi päätieverkko. Valtatie 6 ja sitä täydentävä kantatiestö ovat leimallisesti vaikuttaneet asu- tuksen sijoittumiseen Etelä-Karjalassa. Asutuksen pääosa seuraa illeen niiden linjauksia ja niistä syrjään jääneet kirkonkylät ovat taantuneet.

Etelä-Karjalan rautatiet rakennettiin kahdessa vaiheessa. 1800-luvun lopul- la tehtiin Helsinki – Pietari -rata sekä haararadat Pietarin radalta Lappeen- rantaan ja vanhalta Karjalan radalta Imatralle. 1930-luvulla rakennettu Salpausselkää noudatteleva Lappeenranta – Elisen vaara -rata palveli erityi- sesti teollisuuden tarpeita. Sodan jälkeen rataverkkoon tehdyt täydennykset muodostivat yhtenäisen radan läpi Etelä-Karjalan.

Kulttuuriympäristön piirteitä

Ihmisten tiedetään saapuneen Salpausselän eteläpuolisille muinaisten merenlahtien ja järvien rannoille mahdollisesti jo noin 10 000 – 11 000 vuot- ta sitten. Imatran ja Joutsenon rajoilta löytyneet kivikautiset asuinpaikat kuu- luvat maamme vanhimpiin.

Salpausselän eteläpuolella perinteinen asutus on sijoittunut harvakseltaan pien- ten kumpareiden laille, viljelysten laidoille metsän reunaan tai tyypillisimmin nauhamaisesti kyläiden varsille. Myös Salpausselän etelärinteisiin on muo- dostunut kyläasutusta, lakitasanteet ovat sen sijaan olleet pitkään lähes asumattomia. Salpausselkien välissä ja varsinkin Toisen Salpausselän poh- joispuolella on monin paikoin savolaistyyppistä mäkiasutusta. Pienine mäkipeltoineen, kivikasoineen ja vanhoine puustoineen ne muodostavat edel- leen arvokkaita kylämiljöitä.

Tienvarsiasutusta muodostui myös pääteiden varteen. Viipuriin, Mikkeliin, Savonlinnaan ja Sortavalaan johtaneiden myöhempien valtateiden varteen muodostui nauhamaisia asutusrykelmiä, josta vähitellen kehittyi varsinaisia taajamia muun muassa nykyisen Imatran alueella.

Vanhimpia taajamamaisia ympäristöjä ovat vesireittien solmukohtiin muo- dostuneet kirkonkylät. Niiden laivarannat ovat olleet keskeisiä kaupp- aikkoja ja sosiaalisen elämän keskuksia. Taajamakehitys alkoi rautateiden varsilla sijainneissa kuntakeskuksissa, kuten Parikkalassa ja Taavetissa, 1900- luvun alussa. Teollisuus ja liikenne synnyttivät myös kokonaan uusia taaja- mia, kuten Simpele, Särkisalmi ja Jurvala. Lappeella ja Ruokolahdella teol- lisuuden synnyttämä asutus kasvoi 1900-luvun alussa kaupunkimaisiin mit- toihin, mikä johti myöhemmin Lauritsalan (1932) ja Imatran (1948) kauppaloiden perustamiseen. Useimmissa kuntakeskuksissa asutus alkoi laa- jentua perinteisen tienvarsiasutuksen ulkopuolelle vasta kaavoituksen myötä 1960-luvulla voimistuen edelleen 1970-luvulla, esimerkkeinä Lemi, Ylämaa, Nuijamaa ja Taipalsaari.

Lappeenrannan kehityksessä vanhimman kerrostuman muodostaa 1720- luvulta lähtien muodostunut linnoituskaupunki. 1800-luvun alun jäl-

keen alkaa muodostua modernisoituva kaupunki, joka käsittää kolme osin päällekkäistä osatekijää. Kylpylävaihe ilmenee kaupunkikuvassa edelleen,

samoin kuin 1800-luvun loppupuo liskolla rakuunarykmentin myötä vahvistunut varuskuntakaupunki. 1800-luvun lopulta lähtien Lappeenranta on ollut huomattavaa teollisuusseutua, kun mukaan lasketaan Lappeen puolella tapahtunut kehitys. Varsinainen kaupungistuminen liittyykin teollisuuden nousuun 1900-luvun alussa. Tältä ajalta on säilynyt arvokkaita teollisuusympäristöjä sekä nykyisessä Lappeenrannassa että Imatralla.

Keskeisen osan Etelä-Karjalan kulttuuriympäristössä muodostavat eri aikakausilta peräisin olevat puolustuslaitteet. Lappeenrannan linnoittaminen alkoi ruotsalaisten toimesta 1720-luvulla. Merkittävin rakennusvaihe ajoittuu 1790-luvulle, jolloin venäläiset rakensivat Pietarin suojaksi linnoitusketjun. Siihen kuuluvat Etelä-Karjalan alueelta Taavetin, Lappeenrannan, Järvi-taipaleen, Kämäkosken ja Partakosken varustukset sekä samoihin aikoihin rakennetut niin sanotut Suvorovin kanavat. Vuosina 1792 – 93 kenraali Suvorovin johdolla rakennetut kanavat rakennettiin Saimaan tykkivene-laivaston turvaamiseksi Lappeenrannan ja Olavinlinnan välille. Etelä-Karjalan alueelle sijoittuvat Kutveleen, Käyhkään ja Kukonharjun kanavat, ver-kosto jatkuu Etelä-Savon puolella.

1800-luvun jälkipuoliskolla rakennettiin kasarmialueita reservikomppanioille Taavettiin, Lappeenrantaan ja Rautjärvelle. Lappeenrantaan rakennettiin vuosina 1889 – 90 suomalaisen rakuunarykmentin kasarmialue, jota täydennettiin 1900-luvun alussa. Lappeenrannan varuskuntaperinteet jatkuvat edelleen maasotakoulun muodossa.

Viimeisen ajallisen kerrostuman puolustusrakentamisessa muodostaa viime sotien aikainen Salpalinja, jonka vahvimmin linnoitettu osa sijoittuu pääosin Etelä-Karjalan alueelle Saimaan ja Suomenlahden välille.

Saimaan etelärannalla on pitkät perinteet matkailualueena. Lappeenrannan kylpyläperinteet saivat alkunsa vuonna 1802, kun Pikkalan terveyslähde löydettiin. Nykyisellä paikallaan kaupunginlahdella kylpylä on ollut vuodesta 1870. Kylpylävieraita majoitettiin myös yksityisiin kaupunkitaloihin, joihin rakennettiin vierashuoneita ja lisäiltiin kuisteja ja torneja.

Imatran alueella matkailu kehittyi kosken ympärillä Suomen oloissa ainutlaatuiseksi massaturismiksi 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa. Tuolta ajalta ovat säilyneet Valtionhotelli (1903) ja Turistihotelli (1914). Imatran matkailukeskittymään kuului myös Rauhan kylpylaitos, jonka rakennuksista on säilynyt pieniä katkelmia. Venäjän vallankumouksen jälkeen monet suuret yksityishuvilat, kuten Rantalinna, Joutsenon Tiuruniemi ja Luumäen Kivimäki toimivat lepokoteina.

Merkittävä osa Etelä-Karjalan kulttuuriympäristöä on Saimaan kanava. Vuon-

na 1856 valmistuneen kanavan miljöö toteutettiin huolella. Sulkuihin liittyviä istutusalueita ja rakennuksia on säilynyt katkelmina uuden, vuonna 1969 valmistuneen, kanavan rinnalla.

Etelä-Karjalalle ovat tyypillisiä suuret itsenäisyyden alkuvuosikymmeninä rakennetut julkiset laitokset, jotka palvelivat silloista Viipurin talousaluetta. 1920- ja -30-luvuilla rakennettiin Konnunsuon keskusvankila, Rauhan mielisairaala ja Tiuruniemen tuberkuloosiparantola, kaikki Joutsenon kunnan alueelle. Sotien jälkeen niitä ylläpitänyt alue siirtyi lännemmäksi.

Luonnon peruspiirteiden runsaasta vaihtelevuudesta johtuen Etelä-Karjalan kulttuurimaisema on vivahteikasta ja sitä sävyttävät huomattavat paikalliset erot. Maakunnan eri osien erilainen kehityshistoria, kanssakäynnin suuntautuminen eri suuntiin ja monipuolinen historia rajankäynteineen näkyvät edelleen maakunnan rakennuskulttuurissa useina eri kerrostumina.

RAKENNETUN YMPÄRISTÖN HISTORIA

Kunnat on ryhmitelty kuntakohtaisissa teksteissä historiallisen kihlakuntajaon mukaisesti. Tämä jako vastaa pääpiirteissään myös nykyistä kihlakunta- ja talousaluejakoa. Lappeen kihlakuntaan kuuluneita nykyisiä kuntia ovat Lappeenranta, Luumäki, Taipalsaari, Lemi, Savitaipale ja Suomenniemi. Näiden jälkeen on esitelty Ylämaa, joka kuului Säkkijärven pitäjään ja Kymin kihlakuntaan.

Toisena ryhmänä on nykyisen Imatran seudun käsittävä entisen Jääsken kihlakunnan alue, johon kuuluivat Joutseno, nykyisen Imatran alue, Ruokolahti ja Rautjärvi.

Kolmannen kokonaisuuden muodostaa nykyisen Parikkalan alue. Ennen Stolbovan rauhaa 1617 Parikkala oli osa Kurkijoen pogostaa, joka kuului Novgorodin ruhtinaskuntaan. Myöhemmin Parikkala ja siihen vuonna 2005 liitetty Uukuniemi kuuluivat Kurkijoen kihlakuntaan.

Lappeenrannan seutu

Lappeenranta

Lappeenrannan perustamiseen Lapvedenrannan markkinapaikalle vuonna 1649 vaikutti sen kaupallisesti edullinen sijainti. Kaupunki sijaitsi Viipurin ja Hämeen linnan välisen tien varrella, Savonlinnan risteysen kohdalla. Lappeenrannan kautta saatiin terva ja muut Saimaan vesistöalueen tuotteet maantietä pitkin Viipuriin ja edelleen ulkomaille. Viipurin läheisyys johtikuitenkin siihen, että Lappeenrannan kaupunkioikeudet lakkautettiin vuonna 1683.

Maanmittari Erik Aspegren laati Lappeenrannalle 1600-luvun puolivälissä säännöllisen ruutuasemakaavan. Korttelityyppinä oli kaksiakselinen leveä kortteli. Ruutukaavan monotonisuutta vähennettiin tonttien ryhmittelyllä ja korostamalla kahta katuraa pääkatuina. Asemakaava ei toteutunut kokonaisuudessaan. Tiivistä kaupunkirakennetta ei todennäköisesti syntynyt kuin pääkadulle ja korkeintaan parille sivukadulle. Tori sijaitsi niemen ylätasanteen pohjoisosassa, osin länsirinteessä. Kaupungin julkisia rakennuksia olivat kirkko ja torin länsipäässä sijainnut raatihuone. Niemen länsirannalla olivat viipurilaisten kauppiaiden markkinapaikalle rakentamat aitat ja asunnot. Tori avautui sataman ja markkinapaikan jatkona Saimaalle.

Korkeimmillaan asukasluku oli 1660-luvulla (yli 200 henkeä) ja alimmillaan 1710-luvulla (alle 50). Kaupungissa asuttiin kaupunkioikeuksien lakkautamisen jälkeenkin. Isonvihan venäläismiehityksen jälkeen vuonna 1721 Lappeenranta palautui Ruotsille ja kaupunkia alettiin linnoittaa. Vuoden 1743 Turun rauhassa Lappeenranta siirtyi osaksi Venäjää. Linnoitusrakenteita uudistettiin ruotsalaisten jäljiltä 1750-luvulla.

Vuosina 1791 – 92 marsalkka Aleksandr Suvorov sai tehtäväkseen Venäjän valtiorajan linnoittamisen Ruotsia vastaan. Tällöin uudistettiin suuri osa Lappeenrannan linnoituksen rakennuksia. Rakennettiin asuntoja upseereille, kasarmeja aliupseeristolle ja miehistölle ja niiden lisäksi vielä tykistöpaja ja varusvarastoja sekä ruutikellari. 1700-luvun loppupuolella linnoitusmäelle pystytettiin useita kivisiä julkisia rakennuksia, joiden arkkitehtuuri noudatti Venäjältä tulleita klassisia tyylipiirteitä. Näistä merkittävimpiä ovat vahtitupa (1772), komendantintalo (1770-luku) ja ortodoksinen kirkko (1785).

Lappeenrannan linnoitus lakkautettiin vuonna 1810, mutta rakennukset jäivät venäläisen varuskunnan käyttöön. Siviiliasutus siirrettiin 1700-luvun lopulla Linnoitusniemen ulkopuolelle ja se keskittyi Viipurin ja Savonlinnan teiden risteyksessä sijaitsevaan niin sanottuun Suureen esikaupunkiin. Se käsitti aluksi kaksi pitkittäiskatua ja kolme pohjois-eteläsuuntaista poikittaiskatua. 1800-luvun kuluessa entinen esikaupunki laajeni käsittämään nykyisen ydinkeskustan alueen. Keskustaa laajennettiin pitkään tontti kerrallaan ilman erityisiä kaavallisia tavoitteita.

Lappeenrannan tärkeimmät julkiset rakennukset ja liiketalot keskittyivät Suuressa esikaupungissa Kauppakadun varteen. Tältä ajalta ovat edelleen säilyneet Wolkoffin talo (1826, laajennettu 1905), Tasihinin talo (1828, puotirakennus 1824) ja Hinkkasen talo (1852, puotiosa 1887). Samaan kokonaisuuteen kuuluu myös vuonna 1829 valmistunut ja vuonna 1845 korotettu raatihuone.

Linnoituksen länsipuolelle syntyi varhain asutusta Tyystemiemeen kulkevan tien ja rannan välille. Tämä pieneksi esikaupungiksi tai Paldoksi kutsuttu

Etelä-Karjalan maisema- ja kulttuurialue selvitys, osa 2

Rakennettu kulttuuriympäristö

alue nimettiin esikaupungiksi 1770-luvulla, jolloin siviiliväki joutui muuttamaan Linnoituksesta (esikaupungilla tarkoitettiin tuolloin linnoitusalueeseen kuuluvaa aluetta). Paldossa oli yksi ainoa kortteli lähellä rantaviivaa. Siviiliasutuksen lisäksi siellä oli yksi julkinen rakennus, maahospitaali. Pallo pysyi vähäisenä alueena 1800-luvulle saakka ja sinne asettui lähinnä käsityöläisiä ja sotilaita. Teollisuusyrityksille eienää 1880-luvulla luovutettu tontteja keskustasta, vaan ne ohjattiin Palloon, johon syntyi kaupungin merkittävin teollisuusalue.

Lappeenrannan kaupunkialuetta laajennettiin senaatin päätöksellä Kaupunginlahden itäpuolelle ja siitä kaistaleena kohti etelää vuonna 1857. Aikaisemmin asutuksena ja peltomaana ollut alue jaettiin rakennustonteiksi. Samalla niin sanottu Suuri esikaupunki jaettiin kahdeksi kaupunginosaksi. Kaupunginlahden rantaan alettiin rakentaa puistoa 1870-luvulla. Kylpylärakennus valmistui Kaupunginlahden rantaan vuonna 1870. Nykyinen kylpylä rakennettiin sen viereen vuonna 1912 (arkkitehti Gustaf Strengell) ja sen viereen kasino vuonna 1913 (Eino Forsman).

Ensimmäinen merkittäviä laajennusalueita sisältävä asemakaava, ns. keisarin kaava, vahvistettiin vuonna 1892. Sen laati maanmittari Albin Hannikainen. Keisarin kaava edusti 1800-luvun lopulle tyypillistä maanmittarikaavoitusta eikä se sisältänyt erityisiä kaupunkikuvallisia korostuksia, kuten puistokatuja tai varauksia uusille julkisille rakennuksille. Kaavoitettu alue kuitenkin laajeni ahtaiden hallinnollisten rajojen puitteissa satamaradan länsipuolella.

C. W. Gyldenin kartta Lappeenrannasta.

Rakennettu kulttuuriympäristö

Lappeenrannan seudun kehitykseen vaikutti Saimaan kanavan rakentaminen 1800-luvun puolivälissä. Rakennustyöt alkoivat vuonna 1845 ja kanava vihittiin käyttönsä 7.9.1856. Kanava käsitti valmistuttuaan 36 kilometriä kaivettua kanavaa sekä 28 graniittista sulkua, joiden portit olivat puusta. Kanavan yhteydessä oli huoliteltuja istutuksia ja sen varrella kanavavahtien ja kasöörin asuntoja, kanavakonttoreita ja runsaasti ulkorakennuksia. Liikenteen kasvun vuoksi kanavan rakenteita jouduttiin laajentamaan vuosina 1893 – 1903. Liikenteen ruuhkautuminen johti siihen, että vuonna 1926 aloitettiin kanavan uudelleen rakentaminen. Työt keskeytyivät talvisodan syttyessä, kun uusimistyöstä oli toteutettu 38 prosenttia. Uusi valtakunnan raja katkaisi kanavan siten, että puolet siitä jäi Neuvostoliiton puolelle. Kanavan kolmas rakentaminen alkoi vuonna 1963 ja uusi kanava vihittiin käyttöön 5.8.1968.

Nykyisin Rakuunamäkenä tunnetun alueen rakentaminen alkoi vuonna 1889, kun Lappeenrantaan perustettiin Suomen rakuunarykmentti. Rakennukset suunnitteli arkkitehti Sebastian Gripenberg. Rakennuskohtaiset piirustukset olivat kuitenkin suurimmalta osin arkkitehti Jac Ahrenbergin signeeraa-

Kuva Matkailijayhdistyksen kartta. Kuva Etelä-Karjalan museo.

mia. 1889 – 93 rakennettiin kolme suurta kolmikerroksista eskadronarakennusta. Rantatien varrelle rakennettiin ryhmä 2-kerroksisia upseeriston asuinrakennuksia sekä upseerikerho. Tallit ja kalustovajat muodostavat oman laajan kokonaisuutensa. Venäläisille joukoille rakennettiin 1910-luvulla sotilaskirkko ja useita kasarmeja, minkä jälkeen rakentaminen on keskittynyt pääasiassa alueen reunoille. Valtakadulle rakennettiin henkilökunnalle neljä kolmikerroksista asuintaloa vuosina 1953 – 54.

Nykyinen Maasotakoulun alue muodostui 1930-luvulta (pääarkkitehtina Ragnar Ypyä) lähtien Leirikentän pohjoislaidalle alun perin kanta-alipseerien koulutuspaikaksi. Aluetta on täydennetty useaan otteeseen (suunnittelijana mm. Osmo Lappo). Varuskunta-alueiden yhteydessä on mainittava myös Huhtiniemen suomalaisen reservikomppanian alue, joka rakennettiin vuosina 1882 – 83.

Lappeenrannan kaavoitukselle oli 1900-luvun alussa tyypillistä monien toteutumattomien asemakaavojen laatiminen. Vuonna 1908 arkkitehti Valter Thomén ja insinööri Hugo Liliuksen laadittavaksi annettiin koko kaupunkialuetta koskeva kaava. Tämä jugendhenkinen kaava, joka sisälsi muun muassa Kimpiseen suunnitellun huvilakaupunginosan kaarevine katuineen, jäi vahvistamatta senaatissa. Monien vaiheiden jälkeen Kimpisen ja Taikina-
mäen kaavoitus annettiin Otto-Iivari Meurmanin tehtäväksi. Tämä suoraviivainen kaava vahvistettiin vuonna 1927, mutta sitäkään ei toteutettu.

Kaupunkirakenteessa erottuivat 1900-luvun alkupuolella jo edellisen vuosisadan lopulla ilmestyneet uudet talotyytit, kuten kaksikerroksiset liike- ja pankkitalot: Haikalan kivitalo, Hotelli Saimaa, Lyseo (Onni Tarjanne 1897), KOP:n graniittitalo (Heikki Kaartinen 1914) ja Yhdyspankki (Valter ja Ivar Thomé 1914). Käytössä oli myös 1890-luvulla yleistynyt talotyyppi, jossa alakerta oli kivistä ja yläkerta puusta.

Itsenäisyyden ajan alussa kaupunkirakenne muuttui vain vähän. Keskustassa ei 1920-luvulla rakennettu kovinkaan paljon. Yksi harvoista oli sittemmin purettu Savo-Karjalan Osake-Pankin kivitalo vuodelta 1926. Kauppatatu oli edelleen tärkein liikekatu. Kaupungin hallinnollinen alue pysyi 1930-luvulle asti suppeana ja ulottui etelässä vain nykyisen kaupungintalon tienoolle. Samaan aikaan hallinnollisten rajojen ulkopuolelle kasvoi laaja suunnittelematon esikaupunkiasutus, jonka asukasluku ylitti kaupungin oman väkiluvun. Eteläisten esikaupunkien liitoksessa vuonna 1932 kaupungin asukasluku kasvoi runsaasta 3000:sta noin 10 600:aan.

Esikaupunkialueiden liitoksessa liitosalueiden vaatimaton ja pitkälti omin avuin rakennettu miljöö tuli virallisestikin osaksi kaupunkikuvaa. Esikaupunkialueiden rakennusten ja tonttien koko olivat pienemmät kuin kantakaupungissa.

1930-luvun näkymää. Kuva Etelä-Karjalan museo.

Liitosalueet integroitiin vanhaan kaupunkirakenteeseen vuonna 1936 vahvistetulla Otto-Iivari Meurmanin laatimalla “yleisasemakaavalla”. Sen pohjalta toteutettiin viimein Kimpisen ja Taikinamäen kaupunginosat sekä uudet kaupunginosat V–XI. Uusikaava muodosti keisarinkaavan ympärille tavallaan uuden vuosirenkaan, joka sai rakennuskantansa 1940- ja -50-luvuilla. Myös Peltolan ja Alakylän alue sai nykyisen säännöllisen korttelirakenteensa, joskin Kauppakatua lähinnä olevalla kaupungin omistamalla alueella oli jo ennestään ruutukaava.

Vuoden 1932 alueliitoksessa myös Tykin alue liittyi kaupunkiin. Tämä pääosin 1900-luvun alussa syntynyt pientaloalue kuului alun perin Reijolan kantaan. Tykki olityöväen asuntoalue, joka muodostui pienistä, mökkimäisistä taloista. Sille olivat tyypillisiä kapeat kujat, joita reunustivat sireeniäidat. Vuoden 1936 asemakaava toteutui Tykissä vain sen rakentamattomilta osilta. Vanha ydinalue on säilynyt osittain tähän päivään saakka.

Kaupunkikuva alkoi voimakkaammin muuttua aivan 1930-luvun loppuvuosina, jolloin ensimmäiset viisikerrokset kivitalot nousivat keskustaan. Näistä merkittävimpiä ovat vuonna 1938 valmistunut Saimaanlinna ja samana vuonna suunniteltu niin sanottu Meijerin talo. Sotien aikaiset pommitukset, siirtoväen aiheuttama nopea väestön lisäys ja kaupunkirakentamisen ihanneiden muutokset rikkoivat tasaisen kehityksen luoman melko yhtenäisen matan puutalovaltaisen kaupunkikuvan.

Sotien jälkeisen ensimmäisen yleiskaavan suunnittelijaksi valittiin 1950-lu-

Kaupunkinäköy Lapteenrannasta 1930-luvulla. Kuva Veljekset Karhumäki Oy/ Lapteenrannan kaupunginarkisto.

vun alussa jälleen professori Otto-Iivari Meurman sekä arkkitehti Olli Kivinen. Kaavaluonnos hyväksyttiin vuonna 1953 ja Kivisen laatima Lauritsalan yleiskaava vuonna 1956. Yleiskaavoissa Lapteenrannan ja Lauritsalan taajama-alueita oli nyt ensi kertaa käsitelty yhtenä kokonaisuutena, mikä loi osaltaan pohjaa tulevalle alueliitokselle. 1950-luvun jälkeen laaditut yleiskaavat noudattivat pitkälti samoja funktionalistisia periaatteita, kuin edeltäjänsäkin.

Vuoden 1967 alussa Lapteenrantaan liitettiin Lapteen ja Lauritsalan kunnan alueet. Liitoksen jälkeen kaupunki oli joitakin vuosia pinta-alaltaan maan suurin. Vuonna 1967 Kivinen laati uuden yleiskaavaluonnoksen, mutta sitä ei viety kaupunginhallituksen hyväksyttäväksi.

Keskustan suunnittelusta pidettiin aatekilpailu vuonna 1957 ja vuonna 1963 varsinainen suunnittelukilpailu, jonka voitti arkkitehti Erkki Juutilainen. Voittaneeseen ehdotukseen lisättiin myöhemmin muun muassa Viljo Revellin suunnittelema hallintokeskus. Juutilaisen ehdotuksessa oli siirrytty matalahkoon tasakorkuiseen rakentamiseen ja kansirakenteisiin. Tältä pohjalta laadittu asemakaava on ollut hallintokeskustan suunnittelun pohjana 2000-luvulle saakka.

Kaupunkirakenteen kannalta merkittävä oli länsialueiden oman aluekeskuksen muodostaminen Sammonlahteen. Kaupungin laajenemista länteen tuki myös vuonna 1966 tehty päätös korkeakoulun sijoittamisesta Skinnarilaan. Nykyisen teknillisen yliopiston ensimmäinen rakennusvaihe valmistui vuonna 1975. Koulun ympärille on muodostunut kokonainen kaupunginosa opiskelijasuntoineen ja teknologiakeskuksineen. Sammonlahden ja Skinnarilan

länsipuolelle on kaavoitettu 2000-luvulla Ruoholammen alue, joka tulee olemaan lähivuosina asuinrakentamisen painopistealuetta.

Länsialueiden ohella toinen kasvusuunta on 1980-luvulta eteenpäin ollut etelä ja kaakko Myllymäen, Hiessillan ja Karhuvuoren alueilla. Tärkeäksi työpaikka-alueeksi on muodostunut Saimaan kanavan varressa sijaitseva Mustola.

Lauritsalan alueen muotoutuminen omaksi yhdyskunnaksi käynnistyi Saimaan kanavan valmistuttua vuonna 1856, kun Lauritsalan kartanon alueelle alkoi syntyä pieniä tehdaslaitoksia, myllyjä, kauppiaiden varastoja ja telakoita. Lauritsala oli ohikulkupaikka kanavan läpi suuntaavalle liikenteelle. Alue alkoi teollistua 1800-luvun lopulla.

Robert Björkenheimin perustaman yhtiön rullatehdas aloitti toimintansa Parkkarilassa vuonna 1892 ja siirtyi myöhemmin Hugo Standertskjöldille, joka rakensi sulfittiselluloosatehtaan vuonna 1896 ja höyrysahan 1898. Yhtiön nimeksi tuli vuonna 1903 Aktiebolaget Kaukas Fabrik. Toinen merkittävä suurteollisuuslaitos oli Kanavansuun Varkaansaaressa sijainnut T. & J. Salvesenin Lauritsalan saha, joka perustettiin vuonna 1891. Vuonna 1916 saha siirtyi Oy Kaukas Ab:n omistukseen. Saha oli aikanaan yksi eteläisen Suomen suurimpia, tuotannon ollessa enimmillään noin 150000 kuutiota vuodessa. Sahan toiminta päättyi vuonna 1959.

Teollisuuden kasvu sai aikaan voimakkaan väestönkasvun tehtaan läheisyyteen, jonne syntyi kaavoittamatonta asutusta. Ratkaisuna nähtiin Lauritsalan irtautuminen Lapteen kunnasta omaksi kauppalaksi, joka toteutui vuoden 1932 alussa. Vuonna 1950 asukasluku ylitti 10000 asukkaan rajan. Tämän jälkeen väestönkasvu tasaantui, ja kuntaliitoksen aikaan 1967 lauritsalalaisia oli vajaa 13 000. Ilmeeltään Lauritsala säilyi pientaloalueena.

Kaukaan ja Lauritsalan sahan alueille muodostui merkittävää teollisuus-arkkitehtuuria. Kaukaan rakennukset suunnitteli 1900-luvun vaihteesta 1940-luvulle pääasiassa W.G. Palmqvist. Hänen töistään on mainittava erityisesti vuonna 1900 valmistunut rullatehdas sekä Kerhomäen rakennukset.

Lauritsalaan toteutettiin 1930-luvulta lähtien oman hallinto- ja liikekeskus. Siihen kuuluivat vuonna 1936 valmistunut kauppalantalo, joka on Erkki Hutusen suunnittelema tyyli puhdas funktiorakennus, sekä kirjasto vuodelta 1951 (Ypyä, Martikainen, Malmio), joka on edustava esimerkki sodanjälkeisestä romantisoivasta funktiorakennuksesta. Vuonna 1969 valmistunut Lauritsalan kirkko perustuu vuonna 1958 ratkaistun arkkitehtikilpailuun, jonka voittivat ehdotuksellaan “taivaan valo” Toivo Korhonen ja Jaakko Laapotti. Ekspressii-

vistä muotokieltä edustavaa kirkkoa pidetään yhtenä modernin kirkkoarkkitehtuurin merkkiteoksena.

Vuoden 1967 kuntaliitoksen myötä Lappeenranta sai laajan ja maisemiltaan moni-ilmeisen maaseutualueen. Sen vahvimmat maatalousalueet sijoittuvat Hanhijärvi – Rasala – Partala -alueelle. Eteläosa on suhteellisen karua kallio-moreenivaltaista seutua ja kylät pieniä. Vuonna 1989 kaupunkiin liitettiin vielä Nuijamaa, jossa asutus seurailee laaksoja ja savikoita. Nuijamaan keski- osissa maisemia hallitsee Saimaan kanava, jonka vanhasta uomasta on säilynyt katkelmia.

Lappeenrannan maaseutualueen eteläosaan sijoittuu vuonna 1870 valmistunut Pietarin rata. Sen varteen muodostui pieniä asemakylä, joista Pulsa on säilynyt tyyliltään yhtenäisenä esimerkkinä 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun rautatieyhdyskunnasta. Suhteellisen hyvin yhtenäinen asemayhdyskunta on säilynyt myös Simolassa. Radan tuntumassa on säilynyt myös vanhoja viipurilaisten ja pietarilaisten rakennuttamia huviloita, pääosin asuinrakennuksiksi muutettuina.

Lappeenrannan kaupunki liitettiin rataverkkoon vuonna 1885, jolloin valmistuivat nykyisin vanhana asemana tunnettu rakennus ja Rapasaaren asema. Lappeenrannan–Vuoksenniskan rataosan valmistuttua vuonna 1934 matkustaja-asema siirtyi uuden rataosan varteen kaupungin eteläpuolelle ja vanha asema muutettiin toimistotiloiksi, myöhemmin 1940-luvulla asunnoiksi. Matkakeskukseksi nimetty rautatieasema on ainoa kaupungin alueella säilynyt 1930-luvun rautatierakennus.

Luumäki

Luumäki oli keskiajalla vankkaa asutusseutua, vuonna 1541 alueella mainitaan olleen 13 kylää. Itsenäiseksi seurakunnaksi Luumäki muodostettiin vuonna 1642. Ensimmäinen kirkko sijaitsi nykyistä kirkkoa vastapäätä hautausmaan kohdalla. Sen rakentamisajankohdasta ei ole tarkkaa tietoa, mutta se lienee rakennettu viimeistään seurakunnan itsenäistyttyä. Nykyinen kirkko rakennettiin C.L. Engelin vuonna 1833 laatimien piirustusten pohjalta vuosina 1843 – 45.

Luumäen alue jakautuu useaan maisemallisesti toisistaan poikkeavaan osaan. Ensimmäisen Salpausselän pohjoispuolelle jäävät Kivijärven saaristo ja luoteisosan suhteellisen tasaiset, mutta harvaan asutut alueet. Eteläpuolella maasto on vaihtelevaa kankare- ja mäkimaata pienine järvineen. Asutus on keskittynyt Kivijärven eteläpuolelle lähinnä Taavetin ja Toikkalan väliselle alueelle, jossa myös laajimmat peltoaukeat sijaitsevat. Luumäen rakennuskulttuurille ovat ominaista monet historialliset kohteet, ennen muuta linnoitus,

Taavetin keskustaa 1930-luvulla. Postikortti, Veljekset Karhumäki. Etelä-Karjalan museo

kirkonmäki ja Kannuskosken kylämiljö, sekä eri puolilla kuntaa esiintyvä rikas jugendhenkinen puutaloarkkitehtuuri.

Linnoituksen rakentaminen Marttilan kylään aloitettiin vuonna 1773. David Silunskilaisen mukaan nimetty linnoitus oli kooltaan Lappeenrannan ja Haminan väliltä. Töiden oltua välillä keskeytyneenä rakentamista jatkettiin vuosina 1791 - 96. Linnoitus on kooltaan 800 x 650 metriä ja se koostuu kuudesta bastionista. Toisessa rakennusvaiheessa rakennettiin sisälinnoitus, joka on linnoituksen parhaiten säilynyt osa. Linnoituksen 40 rakennusta sijaitsivat vartiorakennusta lukuun ottamatta sisälinnoituksen ulkopuolella. Taavetin linnoitus jäi monien muiden linnoitusten tapaan keskeneräiseksi. Linnoitusalueen rakennukset rappeutuivat hiljalleen ja joitakin rakennuksia myytiin heti vuoden 1809 jälkeen. Vuoden 1829 huutokaupassa pääosa rakennelmista hajaantui ”talopaketteina” ympäristöön, osa päättyi hiljalleen muun muassa polttopuiksi.

Oman leimansa Luumäelle ovat antaneet osin vanhoja sukuja jatkavat, osin Kivijärven ja Salpausselän houkuttelemat säätyläiset. Näihin kuuluivat muun muassa Rantalan, Parolan, Junttolan ja Multialan tilojen omistajat. Ajan mitaan useimmat ”herraskartanot” tulivat paikallisten talollisten omistukseen. Myös huvila-asutuksella on Luumäellä pitkät perinteet, olihan kunnasta suora ratayhteys Pietariin. Jurvalan – Huomolan seudulle muodostui suorastaan huvilayhteisö, johon kuului ennen vallankumousta kymmenkunta venäläishuvilaa ja lisäksi lukuisa joukko suomalaisten huviloita.

Rautatien valmistuminen vuonna 1870 loi edellytykset Taavetin nousulle. Lisäksi taajama sijaitsi kahden huomattavan tien risteyksessä. Vuonna 1872 Taavetissa oli kuitenkin vasta 70 – 80 asukasta. Elämä vilkastui, kun linnoituksen alueelle sijoitettiin vuosiksi 1883 – 1901 asevelvollinen reservikomppania. Taavetista kehittyi 1800-luvun lopulla pitäjän kaupallinen keskus. Taajaman keskeisimmäksi alueeksi muodostui 1900-luvulla Kauppakadun varsi Alakylässä ja erityisesti aseman seutu, jossa olivat muiden muassa pankkien konttorit ja vuodesta 1906 osuuskaupan päämyymälä. Viime sotien pommituksissa aseman seudulta tuhoutui useita rakennuksia. Alakylä pysyi Taavetin liikekeskustana 1960-luvulle saakka, jolloin suurimmat myymälät alkoivat siirtyä Linnalantielle. Vuonna 1960 Taavetissa oli noin 1200 asukasta, vuonna 1985 luku oli noussut yli 2100:aan. Vesi- ja viemäriverkko toteutettiin 1950- ja -60-lukujen vaihteessa. Rakennuskaavoitus pantiin viireille vuonna 1953 ja ensimmäinen rakennuskaava vahvistui vuonna 1959. Kirkonkylä jäi syrjään liikenteen ja kaupan valtaväylästä jo 1800-luvun lopulla ja lopulta kunnalliset kokoukset päätettiin siirtää Taavettiin vuonna 1912. Sitä mukaa kuin kunnalliset laitokset kehittyivät, niitä sijoitettiin Taavettiin. Kirkonkylällä ei ollut enää edellytyksiä kehittyä taajamaksi. Kirkonmäelle sijoitettiin viime sotien sankarihautausmaa, jonka muistomerkin suunnitteli Tapio Virkkala.

Taavetissa oli oma rukoushuone vuodesta 1934 ja vuonna 1968 sen naapuriin rakennettiin pappila ja kirkkoherranvirasto. Vuonna 1976 Taavetin rukoushuoneen paikalle valmistui uusi seurakuntakeskus, jossa jumalanpalvelukset pidetään talvisin. Myös vanha seurakuntatalo kirkonmäellä on edelleen käytössä.

Jurvalaa 1930-luvulla. Kuva Etelä-Karjalan museo

Kunnan toiseksi taajamaksi on kehittynyt Jurvala, johon muodostui huvila-asutusta 1800-luvun lopulla. 1900-luvun alussa Jurvalan ranta oli tärkeä lastauspaikka, johon tuotiin puutavaraa eri puolilta Kivijärveä, ja josta oli höyrylaivayhteys Lemille. 1900-luvun alussa aloitti toimintansa Kivijärven saha, joka toimi 1960-luvulle saakka. Maantie, saha ja rautatie vetivät asutusta ja vuonna 1962 alue määriteltiin jo taajamaksi, kun lääninhallitus määräsi rakennusjärjestyksen laadittavaksi. 1980-luvulta lähtien taajama on laajentunut Kivijärven rannoille Risulahteen ja Jalkosalmeen.

Aiemmin merkittävä asutustihentymä oli myös Kannuskoski, jonka sahan juuret ulottuvat 1600-luvulle saakka. Suurimittaiseksi sahaus kehittyi 1730-luvulla, jolloin saha saattoi olla jopa Kaakkois-Suomen suurin. Anton Boisman aloitti sahaamisen pikkuvihan jälkeen ja patosi kosken suuremman putouksen luomiseksi. Kannuskosken sahatoiminta loppui vuoden 1811 tulipaloon. Vähän alempana Ruokokoskessa alkoi sahatoiminta vuonna 1825, Kannuskoskessa toimi tällöin jauhomylly. Daniel Collianderin omistama Kannuskosken puuhiomo käynnistyi vuonna 1884. Alkuperäinen puinen tehdasrakennus korvattiin vuonna 1910 tiili- ja betonirakennuksilla. Työntekijämäärä kohosi 1900-luvulla parhaimmillaan noin sataan. Toiminta päättyi vuonna 1939 kannattamattomana ja rakennukset purettiin vähitellen. Myllymiljö ja useat asuinrakennukset ovat säilyneet nykypäiviin saakka.

Taipalsaari

Taipalsaari on Etelä-Karjalan kunnista leimallisimmin saaristopitäjä. Taipalsaari sijaitsi liikenteellisesti keskeisellä paikalla. Saimaa toimi kesällä vesitienä ja talvella jäätien, talvitien, pohjana. Suur-Saimaalla kulkivat vesireitit Saimaan pohjoisille vesille. Taloudellinen nousukausi ajoittuu Taipalsaarella 1800-luvun lopulle, jolloin asteittain siirryttiin kasveista peltoviljelyyn ja liikenne oli vilkkaimmillaan. Vesiliikenne oli merkittävä työllistäjä vielä 1900-luvun alkupuolella. Pienet lotjatelakat toimivat Paarmalassa ja Jauhialassa.

Taipalsaaren nykyinen kirkko valmistui vuonna 1754. Kirkko uudistettiin täydellisesti 1845 – 47. Kirkonkylän elämä vilkastui 1800-luvun loppuvuosikymmenillä. Saimaan rantatörmälle alkoi tulla kaupapuoteja. Rakennettiin laituri höyryveneitä varten ja kansakoulu (1894). Kirkonkylään muodostui tiivis kylämiljö, johon kuului kaupparakennusten lisäksi muun muassa kunnantalo 1920-luvulta ja seuratalo Väinölä (1901). Väinölää laajennettiin 1920-luvun lopussa, jolloin maisemasta katosi rakennuspuina käytetty vaivaisten makasiini. Kirkkorannan vanhan pikkumökit ja saunat “lahosivat yksi toisensa jälkeen”.

Taipalsaarelle alkoi muodostua huvila-asutusta 1800-luvun lopulta lähtien. Vanhimpia huviloita on pietarilaisen tuomarin Fredrik Öhbergin vuonna 1880

Taipalsaaren kirkonkylää. Kuva Etelä-Karjalan museo.

rakennuttama Tulli Vehkataipaleella. Pietarilaista seuralämää vietettiin myös Käenmäessä ja Herrojen Turasalossa. Osa kesän viettäjästä asui vuokralaisina maalaistaloissa. Ennen viime sotia huviloita oli pääasiassa Jauhialassa, Heikkolassa, Ahokkalassa ja Kurenniemellä. Huviloita pienempien mökkien rakentaminen alkoi 1930-luvulla ja mökkirakentamisen huippuvuosia elettiin Taipalsaarella ja Pien-Saimaalla 1960 – 1970-luvuilla.

Taipalsaari jäi syrjään valtateistä ja tieyhteydet olivat puutteelliset vielä 1930-luvun alkukymmeninä. Maantien rakentamista Lappeenrantaan esitettiin

Taipalsaaren kirkonkylää. Kuva Etelä-Karjalan museo.

Matkustajalaiva Salmetar. Kuva Etelä-Karjalan museo.

kuntakokouksessa jo vuonna 1884, mutta yhteys saatiin vasta vuonna 1942, kun Kirjamoinсалmen lossi aloitti liikennöinnin. Lopullisesti tiekysymys ratkesi vasta Kirjamoин pengertien valmistuessa vuonna 1964.

Viime sotien jälkeen kirkonkylän asutus laajeni ja uusi terveystalo nousi kunnantalon viereen. Keskellä kylää ollut Kellomäki tasattiin. Kirkonkylä pysyi kuitenkin edelleen suhteellisen pienenä.

Taipalsaaren väestö väheni voimakkaasti 1950- ja -60-luvuilla. Muuttoliike kääntyi Taipalsaarelle päin 1970-luvulla. Kunta osti Saimaanharjun alueen vuonna 1967 ja ensimmäiset tonttikaupat tehtiin jo samana vuonna. B-sairaala, nykyinen Taipalsaaren sairaala, valmistui vuonna 1969. Viereisen Konstunkankaan kaava vahvistui vuonna 1987 ja alue rakentui suurimmaksi osaksi 1990-luvun alkuun mennessä. Sekä Saimaanharjua että Konstua on sittemmin laajennettu. Saimaanharjun – Konstun alueella on nykyisin noin 2000 asukasta ja koko kunnassa hiukan alle 5000.

Kirkonkylän asutus on viime vuosikymmeninä kasvanut pääasiassa siunauskappelin ja Röytyn tilan alueille. Kirkonkylän tilastoalueella on nykyisin noin 800 asukasta.

Taipalsaarelle on ominaista rikas ja verrattain hyvin säilynyt viljelykulttuuriin liittyvä rakennusperinne. Maatilojen rakennukset sopeutuvat seudulle ominaistiin järvikylämaisemiin. Valtakunnallisesti arvokkaaksi maisema-alueeksi on luokiteltu Solkein kylä. Erityisesti saarialueilla on säilynyt useita kulttuurihistoriallisesti merkittäviä kohteita. Taipalsaaren vanhaan karjatalouteen liittyi-

vät sydänmaapalstojen karjamajat. Kirkkosaarella ei ollut riittävästi laitumia, joten karja kuljetettiin kesäksi veneillä ulkopalstoille, joille oli rakennettu mökit karjanhoitajia varten.

Lemi

Lemin kunta sijaitsee Salpausselkien välissä pinnanmuodoiltaan vaihtelevassa maastossa. Alue on Kivijärven vesistön rikkomaa tyypillistä Järvi-Suomea. Salpausselkien yhdistävän vaikutuksen puuttuessa kirkonkylä on jäänyt pääteistä ja rautatiestä sivuun. Asutus, joka alkoi vakiintua keskiajalla, on jakautunut tasaisesti ja muodostunut pääasiassa yksittäistaloista. Maanviljelykseen soveltuva maa on otettu tarkoin käyttöön ja sitä on lisätty soiden kuivatuksilla ja järvien laskuilla. Tilat ja peltoalueet ovat pieniä, mutta toisaalta seutu on kauttaaltaan asuttua eikä laajoja asumattomia alueita ole.

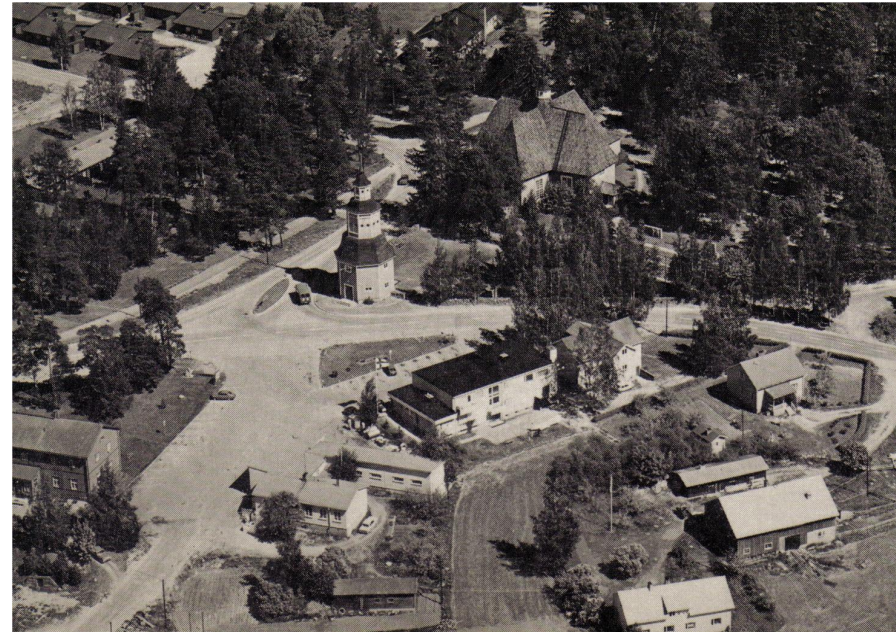
Vuonna 1807 itsenäistyneen Lemin seurakunnan viistovartisen ristikirkon rakensi Juhana Salonen vuonna 1786. Kirkon erikoisuutena ovat goottilaista tyyliä olevat kolmiapilaholvit. Vuonna 1936 rakennettiin entiseen muotoonsa vuonna 1918 palanut tapuli.

Lemillä on säilynyt hajallaan sijaitsevien talojen pihapiireissä verrattain rikas aittaperinne. Muutamat tuparakennukset ja elinkeinoihin liittyvät rakennukset muodostavat alueella säilyttämisen arvoisia kohteita. Kylämaisemiin liittyvät myllyt, joita löytyy Lemiltä useampia, kuten muiden muassa Huttulan tuulimylly 1850-luvun puolivälistä.

Lemi 1950-luku. Kuva Etelä-Karjalan museo.

Rakennettu kulttuuriympäristö

Lemin kirkonkylä v. 1969. Kuva Etelä-Karjalan museo.

Lemin alueella sijaitsee ensimmäisen maailmansodan aikaisia linnoitteita muun muassa Ukonmäessä Kirkonkylän ympärillä. Kunnan alueella on myös Salpalinjan rakenteita; pattereita on Juvolassa ja Kärmieniemessä, pallokorsuja Nuppolan – Iitiän alueella.

Lemi 1950-luku. Kuva Etelä-Karjalan museo.

Lemin keskus on kirkonkylä, jossa on noin 800 asukasta. Keskeisiltä osiltaan kirkonkylä on säilyttänyt varsin hyvin perinteisen luonteensa. Taajama on kasvanut pääasiassa 1970-luvun jälkeen. Toinen taajama on noin 750 asukkaan Kuukkanniemi, jonka rakentaminen alkoi vuonna 1970 muutaman maatilan ympärille.

Savitaipale

Savitaipaleen koillis- ja pohjoisosat ovat vesistöjen pirstomaa, eteläosan ollessa suhteellisen ehyttä ja järvet pieniä. Toinen Salpausselkä kulkee kunnan läpi loivana kaarena lounaasta koilliseen. Kunnan vanhimmat kylät sijaitsevat vesistöjen ääriellä tai korkeilla mäillä. Vanhimmat asutut alueet sijaitsevat Saimaan Iesselän ja Vuohiselän etelärannalla. Savitaipaleen pääelinkeino on ollut vuosisatoja maanviljelys, jota harjoitettiin kaskeamalla vielä varsin myöhään. Kaskeamisen jäljet näkyvät edelleen nimistössä ja luonnonmaisemassa.

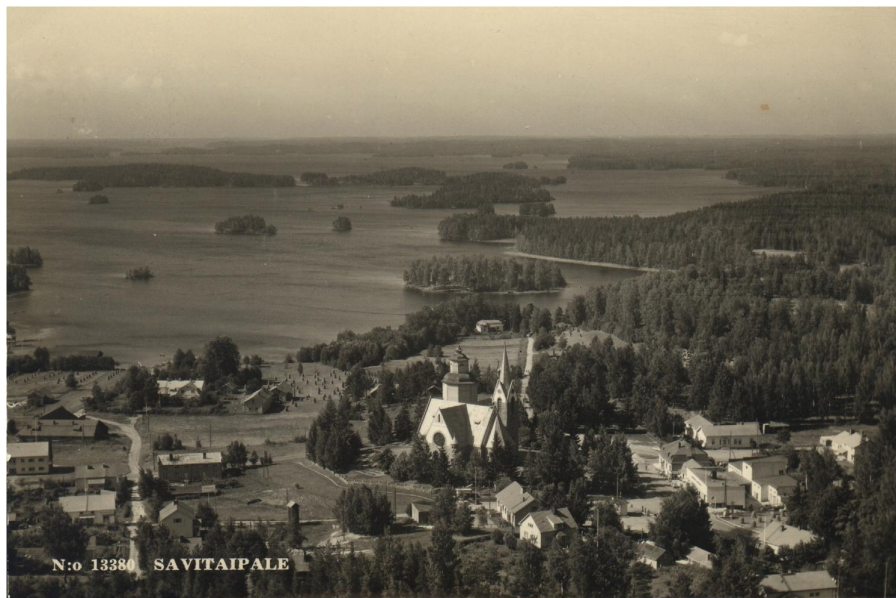
Teollisuus on ollut vähäistä myllyjä lukuun ottamatta. Savitaipaleen ensimmäinen saha perustettiin vuonna 1750 Partakoskeen, mutta se toimi vain vuoteen 1798 asti. Muita teollisuuslaitoksia ovat olleet Kärnäkosken saha, Lavikan ja Rantalan tiilitehtaat, sähkölaitos ja puusepäntehdas.

Parta- ja Kärnäkosken kapeikot ovat olleet monien taisteluiden näyttämönä. Kustaa III:n Venäjän sodan jälkeen kenraali Suvarov suunnitteli Saimaan ja Kuolimon välille varustuksen, joka oli tarkoitettu suojaamaan Ristiina – Lappeenranta -tietä ja Saimaan venäläistä laivastoa. Linnoitustyö tehtiin vuosina 1790–93. Linnoituksen muodostivat kolme bastionia ja kolme

Partakoski v. 1910-luvulla. Postikortti. Etelä-Karjalan museo.

Etelä-Karjalan maisema- ja kulttuurialueselvitys, osa 2

Savitaipaleen kirkonkylää 1950-luvulla. Postikortti, Veljekset Karhumäki. Etelä-Karjalan museo.

raveliinia, idän puolella tyydyttiin pelkkään kurtiinivalliin. Saimaan puoleisessa päässä oli venäläisen sisävesilaivaston tukikohta. Partakosken eteläpuolelle korkealle mäelle rakennettiin etuvarustus, josta voitiin valvoa kosken ylittävän sillan liikennettä. Nykyisin tämä varustus on maastossa tuskin havaittavissa. Myös Kärnäkosken eteläpuolelle Kuolimon rantaan rakennettiin erillinen varustus.

Partakosken historiaan kuuluu myös ruhtinas A. Barjatinskyn vuonna 1885 rakennuttama huvila Ruhtinaan maja, joka sijaitsee korkealla Patterimäellä. Rakennus on toiminut myöhemmin muun muassa kansakouluna.

Savitaipaleen kirkonkylää v. 1919 Kuva Etelä-Karjalan museo.

Etelä-Karjalan maisema- ja kulttuurialueselvitys, osa 2

Suvorov suunnitteli myös Savitaipaleen länsirajalle sijoittuvan Järvitaipaleen linnoituksen, joka rakennettiin vuosina 1791–92. Järvitaipaleen etuvarustus on kahdeksankulmainen tähtiskanssi, joka on luiskineen noin 100 x 140 metrin laajuinen.

Savitaipaleen kirkonkylä sijaitsee maisemallisessa solmukohdassa Toisella Salpausselällä Kuolimon rannassa. Perimätiedon mukaan paikalla olisi ollut jo 1590-luvulla pieni kirkko, mutta ensimmäinen itsenäisen seurakunnan kirkko valmistui vuonna 1640. Nykyinen vuonna 1924 valmistunut kirkko on järjestyksessä kuudes.

Kirkonkylän vanhin asutus on keskittynyt kirkon ympäristöön sekä Peltoinlahdentien ja Savitaipaleentien varteen. Huvila-asutusta muodostui 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa Marttilaan Paimensaaren ympäristöön. Paikallishistorian kannalta merkittävä on niin ikään Kuolimon rannalla sijaitseva Olkkolan hovi, jonka historia alkaa vuodesta 1688. Hovi toimi pitkään kirkonmiesten tilana. Vuodesta 1883 se kuului Fagerströmin suvulle, joiden aikana vuonna 1906 rakennettiin nikkarityylinen päärakennus.

Viime vuosikymmeninä kirkonkylä on laajentunut asemakaavoituksen myötä. 1970-luvun lopussa kirkonseudun taajamassa oli noin 800 asukasta, nykyisin asukasluku on noin 2000.

Parta- ja Kärnäkosken kautta Suomenniemelle johtava maantie on osa vanhaa Lappeenrannan ja Mikkelin välistä maantietä. Talvitienä 1500-luvulla käytetty tie raivattiin kesäkäyttöön 1600-luvulla. Kuolimojärven itäpuolinen osuus on säilyttänyt hyvin vanhan linjauksensa ja siihen kuuluu muun muassa kaksi vanhaa kivihoivasiltaa. Vanhaa tienvarsiympäristöä on säilynyt Savitaipaleen kirkonkylän pohjoispuolella Marttilassa, jossa on vanhoja huviloita, sekä Parta- ja Kärnäkoskella. Partakosken luoteispuolella tie kulkee myös lähes asumattomien alueiden läpi. Kievereita on toiminut tien varressa Marttilassa, kirkonkylässä ja Orrainlahdessa.

Savitaipaleen kulttuurihistoriaan kuuluu 1700-luvun lopulla ja 1800-luvun alussa vaikuttanut Salosen kirkonrakentajasuku. Salosten ansioksi lasketaan mm. kaksoisristikirkon eli kahtamoisen kehittäminen. Juhana (n. 1738 – 1804) ja Matti (1761 – 1823) Salosen elämäntyö on Suomen kansaomaisen kirkkorakennustaiteen piirissä yksi merkittävimpiä.

Suomenniemi

Savitaipaleen pohjoisosaan vuonna 1689 perustettu Suomenniemen kappeliseurakunta kuului Vanhan Suomen aikana 1743 – 1811 muun Kaakkois-Suomen mukana Venäjään ja valtakunnanraja noudatti likimain kunnan ny-

Suomenniemi. Kuva Etelä-Karjalan museo.

Lyytikälä. Kuva Suomenniemen kunta.

kyistä pohjoisrajaa. Kirkon läheisyyteen rakennettiin varustus, jossa Ruotsin ja Venäjän armeijan osastot ottivat yhteen vuonna 1789.

Ensimmäinen kirkko rakennettiin kappeliseurakunnan perustamisaikoihin 1689. Toisen kirkon rakennutti nimismies Platan 1760-luvun alussa ja sen yhteyteen valmistui vuonna 1777 kahdeksankulmainen kellotapuli. Intendentinkonttorin piirustusten pohjalta rakennettu kolmas kirkko valmistui vuonna 1866. Samaan aikaan Suomenniemi muodostettiin omaksi seurakunnaksi ja ero toteutui vuonna 1872.

Suomenniemi on koko historiansa ajan ollut harvaan asuttu järvikunta. Pinnanmuodoiltaan alue on vaihtelevaa moreenikumpujen ja selänteiden muodostamaa mäkimaata. Kunnan länsiosassa on yksittäisiä viljelmiä, parin–kolmen talon ryhmiä mäkien rinneilla. Suurempia peltoaukeita on kunnan keskiosassa ja Laamalansaareissa. Kunnan ainoa taajama on maantien 409 varteen muodostunut kirkonkylä, jossa on runsaat 200 asukasta. Kirkonkylän ensimmäinen (rakennus)kaava vahvistettiin vuonna 1993.

Rakennetun ympäristön kannalta mielenkiintoisimpia kohteita ovat kirkonkylän ja Suomenkylän kylämiljööt sekä Lyytikälän talo, joka edustaa poikkeuksellisen ehjänä kokonaisuutena 1800-luvun eteläkarjalaista suurta talonpoikaistaloa. Kirkonkylän miljöökokonaisuuteen kuuluvat kirkon ja talupulin lisäksi Tuuhan talo ja näitä ympäröivä laakealle mäelle sijoittuva peltoaukea. Myös Suomenkylä sijaitsee laakealla ja avoimella kumpareella, joka muodostuu seudulle tyypillisesti luode-kaakkosuuntaisesta moreeniharjanteesta. Kylä käsittää 24 talonpoikaistilaa, joiden rakennukset ovat pääosin 1900-luvun alusta. Kylämiljöö on hyvin hoidettu ja rakennukset kunnostettu.

Karkauksen kymmenkunta kilometriä pitkä tie luo maisemallisesti kauniin väylän Mikkeli – Lappeenranta ja Mikkeli – Kouvola -teiden välille. Hiekkatie seurailee pitkiä matkoja Kuolimon rantaa.

Ylämaa

Ylämaa on asutukseltaan huomattavasti nuorempaa, kuin sen emäpitäjän Säkkijärven rannikko ja keskiosa. 1500-luvun puolivälissä lähes kaikki nykyiset kylät olivat kuitenkin jo asuttuja. Asutus mukailee seudun pitkiä ja rikkinäisiä luode– kaakkosuuntaisia laaksoja. Kyläkuntia muodostuu etenkin kunnan keski- ja kaakkoisosiin, länsiosa on harvaan asuttua yksittäistalo- ja pienkyläasutusta.

Ylämaan seurakunta perustettiin vuonna 1925 ja kunta neljä vuotta myöhemmin. Punatiilisen päätytornillisen kirkon suunnitteli arkkitehti Ilmari Launis ja se vihittiin käyttöön vuonna 1931.

Viimesotien aikana Salpalinjan rakenteita sijoitettiin Ylämaan alueelle. Salpalinjaa on nähtävissä Ihakselan kylässä, jossa Salpalinjasta on entisöity viiden bunkkerin alue välimaastoineen. Sotien jälkeen Ylämaahan siirrettiin eräitä rajan länsipuolelle jääneitä kyliä Säkkijärvestä ja Vahvialasta, samalla kun Ylämaa menetti itse noin 13 neliökilometriä Neuvostoliitolle. Suurimmillaan kunnan asukasluku oli rajajärjestelyjen jälkeen vuoden 1949 lopussa, jolloin ylämaalaisia oli 3519.

Ylämaa on ollut maatalouspitäjä, jonka teollisuus on ollut lähinnä vähäistä sahateollisuutta. Nykyisin merkittävä teollisuudenala on kiviteollisuus, jolla toimii yli 40 yritystä ja 100– 120 henkeä. Rakennuskiven ohella merkittävää on spektroliitin louhinta. Spektroliittia löydettiin Ylämaalta ensikerran Salpalinjan rakennustöiden yhteydessä 1940-luvun alussa. Louhinta alkoi 1950-luvulla ja ensimmäinen jalokivihomo aloitti Ylämaalla vuonna 1973. Tällä hetkellä Ylämaalla on useita jalokivihomoja sekä kulta- ja hopeasepän paja.

Hujakkala, Joutsenkosken mylly v. 1977. Kuva Etelä-Karjalan museo.

Pätärin tila Ylijärvellä v 1955. Kuva Etelä-Karjalan museo.

Kunnan ainoa taajama on kirkonkylä, jossa asuu noin 390 henkeä. Kirkonkylän miljöötä muuttanut kunnanvirasto-pankkitalo valmistui vuonna 1964. Taajaman laajeneminen uusine rivi- ja omakotialueineen alkoi 1970-luvulla ja ensimmäinen rakennuskaava laadittiin kirkonkylään 1970-luvun lopulla. Tätä ennen oli kirkonkylään ryhdytty rakentamaan vesi- ja viemäriverkkoa. Kirkonkylän kasvu on jatkunut 1990-luvulla, vuosikymmenen lopulla rakennettiin kunnan vuokrataloja myös Säämälään ja Hujakkalaan.

Imatran seutu

Joutseno

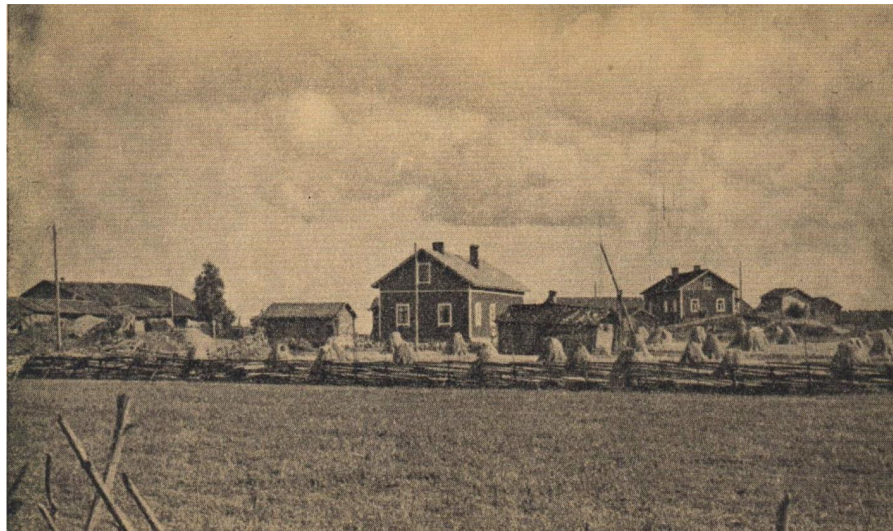
Joutseno on ollut pientilavaltaista aluetta aivan viime vuosikymmeniin asti. Joutsenoon ei syntynyt peltoalaltaan suuria tiloja, mutta kunnan alueella oli joitakin säätyläisten omistamia tiloja. Näistä tärkeimpiä olivat Pellisenrannan Hovi (omistajina muiden muassa Alfred Lindeqvist), Gabrilovitschien Tiuruniemen hovi, Emil Hanénin Tapiolan tila ja Pöyhiän suvun Värön Hovi. Ne muistuttivat rakennuksiltaan enemmän huvilaa, kuin maatilaa, mitä korostiniiden sijainti lähellä Saimaata. Vuoksen rannalla Joutsenoon kuuluneessa Meltolan kylässä oli Onnelan hovi, jonka omisti 1800-luvun lopulla baltiansaksalainen William Hoth ja myöhemmin hänen vävynsä eversti Abaganovitz. Joutsenon teollistuminen alkoi 1900-luvun ensimmäisellä vuosikymmenellä. Turkulaisten liikemiesten rakennuttama Honkalahden Puutavara Oy:n saha valmistui vuonn 1907. Saha joutui kuitenkin pian taloudellisiin vaikeuksiin ja se siirtyi vuonna 1910 Hackman & Co:n omistukseen. Tästä alkoi toiminnan nopea laajeneminen: vuonna 1913 työntekijöitä oli 340 ja vuonna 1925 määrä oli 479. Hackmanille siirtyi työntekijöitä Joutsenoon yhtiön lakkautetuilta sahoilta Sulkavalta ja Heinävedeltä, joista saapui 1910-luvun alussa yhteen- sä noin sata perhettä, 450 henkeä.

Hackmanilta saatava sahausjäte ja muut edulliset tuotantotekijät johtivat siihen, että vuonna 1908 perustettiin Hackmanin lähistölle norjalaisvoimin Osakeyhtiö Pulp. Erinäisten vaikeuksien jälkeen sellutehdas käynnistyi vuonna 1909. Tehtaan osti vuonna 1919 Oy Kaukas Ab. Ensimmäisenä toimintavuotena työntekijöitä oli 153, joista valtaosa oli Savosta ja Pohjois-Karjalasta.

Teollistuminen vaikutti nopeasti Joutsenon rakennettuun ympäristöön. Aluksi muualta tulleet työntekijät asuivat vuokralla maataloissa, mutta varsin pian Hackman alkoi rakennuttaa asuinkasarmeja. Honkalahden sahan kasarmi-alue alkoi nousta jo vuonna 1906 ja kasarmit olivat kutakuinkin valmiit 1920-luvun puolessa välissä. Asuinkasarmeja oli yhteensä 21, lisäksi oli suuri joukko talousrakennuksia. Pääosa kasarmeista sijoittui sahan länsipuolelle ja ne oli sijoiteltu pääosin suorakulmaisesti, ei kuitenkaan ankaran säännöllisesti.

Pulpin tehtaan tuntumaan nousi jo alkuvuosina perinteinen teollisuustyöväen mökkikylä. Tehtaan johdolle rakennettiin kolme huvilaa. Työläisille suunnattu tehtaan asuntotuotanto käynnistyi Kaukaan aikana. Arkkitehti Harald Andersin suunnitteli vuonna 1920 kokonaisuuden, joka käsitti kuusi suurta kasarmia ja vajaat 10 pienempää sekä lisäksi kahden ja yhden perheen taloja. Kaksi 2-kerroksista kasarmia valmistui vuonna 1920 ja 1920-luvun puoliväliin mennessä valmistui neljä suurta 1½-kerroksista kasarmia. Vuodesta 1927 rakennettiin myös paritaloja. Pulpin asuinalueen suunnitelma ei täysin toteutunut ja rakentaminen jäi kesken.

Joutseno. Postikortti. Etelä-Karjalan museo.

Honkalahden höyrysaha. Kuva Etelä-Karjalan museo.

Etelä-Karjalan maisema- ja kulttuurialueselvitys, osa 2

Hiukan kasarmialueita myöhemmin muodostui Kirjatien varteen niin sanottu mökkikylä. Se käsitti sekä työläisten rakentamia asuintaloja että liiketaloja ja kunnallisia palveluita. Pääosa taloista on 1920–30-luvuilta. Asutuksen alkuvaiheita ei tunneta kovin tarkkaan, mutta ensimmäiset mökit on ilmeisesti rakennettu jo ennen vuotta 1910. Voimakkainta kasvun aikaa olivat 1920-luvun loppu ja 1930-luvun alku. 1930-luvun loppuun mennessä voidaan mökkikylän sanoa olleen valmiina käsittäen yli 50 pientä taloa, mökkiä tai liikehuoneistoa. Kirjatien alue ja Honkalahti muodostuivat ennen sotia Joutse- non vilkkaimmaksi alueeksi, jossa sijaitsivat monien liikkeiden lisäksi muun muassa paloasema, poliisikonttori, kulkutautisairaala ja työväentalo.

Kirjatien alueen rakennuskantaa leimasi monenkirjavuus. Tärkeäksi rakennusmateriaaliksi muodostuivat perinteisen hirren ohella sahalta saadut puupalikat, niin sanotut nutikat ja kupingit, joita syntyi tasattaessa lankkuja määrämittaansa. Nutikat muurattiin savilaastilla kuten tiilet ja rakennetta vahvistettiin pidemmillä kupingeilla. Kirjatien talot olivat malliltaan harja- tai mansardikattoisia.

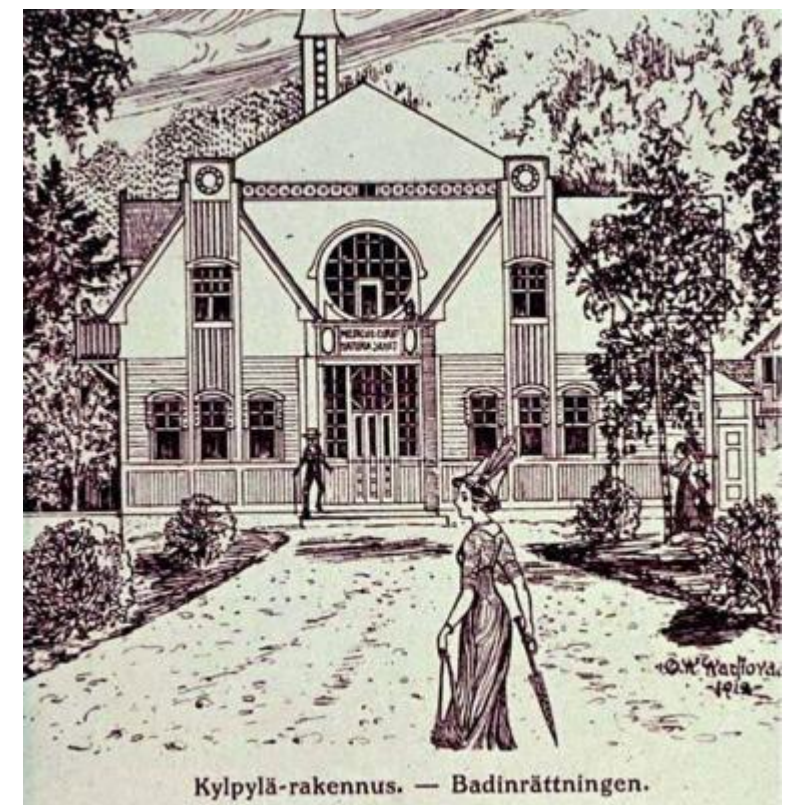
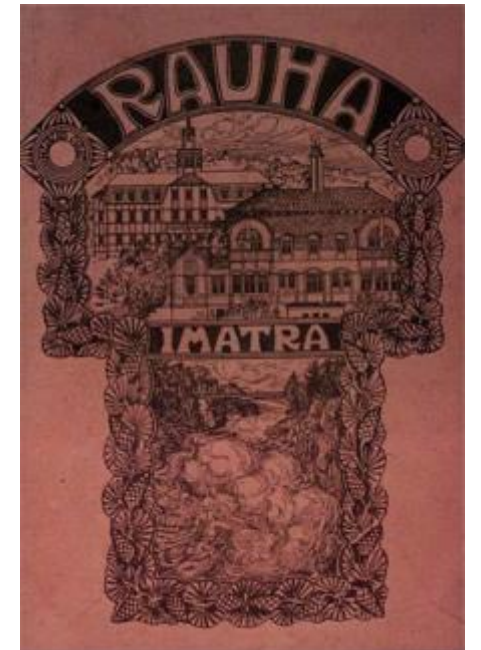
Oy Hackman Ab:n rakennuttama Sahatien alue on Joutse- non teollisuustyöväen asuntoalueista viimeinen. Alueen suunnitteli arkkitehti Olof Stenius. Ahvenlammen rannalle rakennettiin 16 pientä yhden perheen taloa sekä sauna asukkaiden yhteiskäyttöön. Rakennukset valmistuivat vuosina 1947 ja 1950. Alue muodostaa omaleimaisen ja yhtenäisen kokonaisuuden. Arkkitehtuuri on sodan jälkeiselle ajalle tyypillisesti luonnonläheistä. Sahatien rakennuksissa on harvinainen asuintilojen porrastus rinteeseen mukaan kolmeen eri tasoon ja sisäänkäynnin sijoittaminen päätyyn. Rakennukset sijoitettiin rinteeseen taitavasti ja maastonmukaisesti. Silmiinpistävää on suurikokoinen pihalle ja rantaan avautuva rakennusmassasta osittain sisään vedetty avo- kuisti sekä “laivankokka” -katto.

Joutse- non keskustaajaman asutus laajeni voimakkaasti sotien jälkeen Saimaantien, Haukilahdentien ja Ahvenlammentien ympärille. Ensimmäinen (asema)kaava vahvistettiin alueelle vuonna 1959. Liike- ja hallintokeskusta muodostui Salpausselän lakitasanteelle ensin Saimaantien ja 1970-luvun lopulta lähtien Keskuskadun tuntumaan. Keskustaajamassa oli vuonna 1975 noin 6000 asukasta, korkeimmillaan vuonna 1990 noin 7400 asukasta ja nykyisin noin 7000 asukasta.

Kunnan kakkostaajama Korvenkylä sijaitsee lähellä Imatran kaupungin rajaa ja on perinteisesti suuntautunut Imatralle. Korvenkylä kasvoi maalaiskylästä lähes 2000 asukkaan taajamaksi 1900-luvun lopussa (1972 asukasta vuonna 1990). Korvenkylän ensimmäinen (asema)kaava vahvistui vuonna 1963, sitä ennen asutus oli kasvanut tienvarsiasutuksena. 1970-luvun loppupuolella taaja-asutus laajeni radan pohjoispuolelle Repokiveen, jonka ensimmäi-

nen rakennuskaava vahvistui vuonna 1978.

Korvenkylän kehitykseen ovat vaikuttaneet erityisesti Rauhan ja Tiurun sairaalat. Ensimmäinen täyshoitola (hotelli) valmistui Rauhaan vuonna 1893. Vuonna 1912 tämä sanatorioksimuuttunut laitos siirtyi venäläisten Gabrilovitschin veljesten omistamalle Kylpylaitos Rauha Oy:lle. Gabrilovitschien aikaa voidaan pitää joka suhteessa kylpylaitoksen kulta-aikana. Suuri kivistetty päärakennus saattoi majoittaa jopa 250 henkeä. Sen yhteydessä oli useita puurakenteisia asuin- ja hotellirakennuksia. Toiminta jatkui vuoteen 1923 asti, jolloin päärakennus tuhoutui tulipalossa.

Rakennettu kulttuuriympäristö

Rauhan alue siirtyi piirimielisairaalan kuntainliiton omistukseen vuonna 1924. Uudisrakennukset (päärakennus, keittiöosa ja keskipaviljonki) suunnitteli arkkitehti Axel Mörne ja ne valmistuivat pääosin vuoden 1926 aikana. Palosta säästyneet Metsola ja Seurala liitettiin keskipaviljonkiin. Muihin kylpylältä periytyneisiin rakennuksiin sijoitettiin henkilökunnan asuntoja. Merkittäväksi sairaalan rakentamiskaudeksi muodostui 1930-luku, jolloin valmistuivat avosasto Rantala (1932, -34), potilasrakennus Setälä (1936), toimisto- ja asuinrakennus Hallintola (1936) sekä talousrakennukset. 1930-luvulla rakennettiin myös useita asuinrakennuksia. Viimeinen suuri rakennusvaihe toteutui 1950-luvun puolivälissä, jolloin rakennettiin asuin- ja hallintorakennus Ylätalo (1956) sekä potilasrakennus Alatalo (1956).

Tämän jälkeen rakennustoiminnan painopiste siirtyi perheasuntojen tuotantoon ja potilasrakennusten peruskorjauksiin. Viimeisinä uudisrakennuksina valmistuivat poliklinikkarakennus vuonna 1969 ja keskuskeittiö vuonna 1981. Rauhan sairaalan toiminta päättyi vuonna 2000.

Luovuttuaan Rauhan kylpylaitoksesta vuoden 1923 tulipalon jälkeen Gabrilovitschit pitivät Tiuruniemessä täyshoitolaa ja harjoittivat pienimuotoista maanviljelystä. Vuonna 1937 Gabrilovitschit myivät alueen ja rakennukset tuberkuloosiparantolan kuntainliitolle. Tiuruniemen parantola valmistui syksyllä 1939 juuri ennen talvisotaa. Tiuruniemi on maamme suurista tuberkuloosiparantoloista nuorimpia. Viime sotien aikana se toimi sotasairaalana ja kahdesti myös kenttäsairaalana. Sodan jälkeen 1940-luvulta 1970-luvulle Tiuruniemi toimi pääasiallisesti tuberkuloosiparantolana. Muuttuminen

erikoislääkärijohtoiseksi keuhko- ja reumasairaalaksi alkoi 1960-luvun lopulla. Erikoissairaanhoidon käytöstä Tiurun sairaala poistui vuonna 1992 ja sairaalakäytöstä vuonna 1993.

Varsinaisten taajamien lisäksi on mainittava myös Konnunsuon vankilayhdyskunta. Valtiovalta laati Konnunsuolle ensimmäisiä kuivatussuunnitelmia jo 1840-luvulla. Konnunsuon raivaus alkoi varsinaisesti vasta kesällä 1918. Vuonna 1920 Konnunsuo päätettiin varata kokonaan vankeinhoidon käyttöön ja vuonna 1922 valtioneuvosto määräsi lopullisesti perustettavaksi Konnunsuon keskusvankilan. Keskeiset vankilarakennukset valmistuivat vuoteen 1933 mennessä, mutta muuten rakentaminen jatkui koko 1930-luvun. Vankilan länsipuolelle rakennettiin pieni muodoltaan säännöllinen asuntoalue, johon kuului muun muassa oma koulu ja kerhotalo. Peltoa oli 1940-luvun alkuun mennessä raivattu yli 900 hehtaaria. Konnunsuolle liikennöintiä varten valmistui vuonna 1924 kapearaiteinen rautatie Saimaan kanavalta Lyykkään (Tuomojalta Konnunsuon vankilalle). Rataa jatkettiin 1930-luvulla pääradalle Muukkoon. Liikennöinti radalla päättyi vuonna 1961 ja sen paikalle rakennettiin maantie.

Joutseno on yksi vuosina 1931–1934 rakennetun Lappeenranta–Vuokseniska-rataosan paikkakunnista. Kunnan alueella ovat säilyneet 1930-luvulta Joutsenon ja Rauhan asemarakenukset, jotka ajalle tyypilliseen tapaan edustavat selkeätä, koristeetonta klassismia. Rakennuksille ovat tyypillisiä kuusi-ruutuiset ikkunat, peiterimalaudoitus ja pienet lippakatokset, joilla korvattiin avokuistit.

Imatra

Nykyinen Imatran kaupunki käsittää viime sotien seurauksena Suomen puolelle jääneen osan Ylä-Vuoksenlaakson nauhataajamasta. Alueen teollistumiskehitys alkoi vuonna 1889, kun perustettiin Enso Träsliperi Ab. Enso oli Ylä-Vuoksenlaakson ensimmäinen suurteollisuusyritys – sen nimikin viittaa sanaan *ensi* – ja sen ympärille muodostui vähitellen Enson taajama, jossa 1930-luvun loppuun mennessä oli yli 10 000 asukasta. Enso kuului Jääsksen kuntaan, jossa asui 1920-luvun lopulla lähes 21 000 ihmistä. Ensosta suunniteltiin 1930-luvulla taajaväkistä yhdyskuntaa ja kauppala, mutta suunnitelmat eivät toteutuneet. Jääskessä oli myös muita merkittäviä teollisuuslaitoksia, muun muassa tekosilkkiä valmistava Kuitu Oy, jonka laitosten ympärille Kiviojalle muodostui oma pieni yhdyskuntansa. Enso, samoin kuin suurin osa Jääsksen kunnasta, jäi Neuvostoliiton puolelle ja taajama sai nimen Svetogorsk.

Imatran alueella oli harvahkoa talonpoikaisasutusta 1300-luvulta eteenpäin. Säätyläiskulttuurin alkamista merkitsi vapaaherra Reinhold von Ungern-

Stenbergin kuningatar Kristiinalta saamat yli sata tilaa Ruokolahdelta, joista muodostettiin vuonna 1672 Siitolan säterikartano.

Siitolan päätila oli Neitsytniemi. Isossa reduktiossa 1680-luvulla se muiden lahjoitusmaiden mukana palautettiin kruunulle. Oltuaan pitkään muun muassa Zilliacus-suvulla Neitsytniemi siirtyi vuonna 1889 Finlaysonin johtajiin ja omistajiin kuuluneelle Edvard von Nottbeckille. Hän rakennutti nykyisen päärakennuksen vuonna 1900. Tornator Oy:lle Neitsytniemi siirtyi vuonna 1914. Nykyisin Neitsytniemi toimii Imatran kaupungin edustustilana.

Toinen historiallinen kartano on ollut nykyisin varsinaisena Siitolan kartanona tunnettu maatila, joka läänitettiin 1664 ratsumestari Joakim Dunckerille. Myöhemmin Siitola toimi majurin puustellina. Vuonna 1743 se siirtyi kruununvouti Masalinille. Oltuaan välillä mm. Mansénin suvulla Siitola siirtyi vuonna 1972 Imatran kaupungille ja sen tiloihin sijoitettiin kuvataidekoulu. Nykyisin Siitolassa toimii ammattikorkeakoulun kuvataiteen yksikkö. Päärakennus ja sitä ympäröivä puisto on entisöity vuonna 2007.

Imatran alueen muita kartanoita olivat Immolan ja Pelkolan hovit, jotka molemmat päättyivät 1800-luvun lopulla Enso-Gutzeitin edeltäjäyhtiöiden omistukseen. Immolanhovin osti vuonna 1897 Tornatorin johtaja Reguel Wolff. Immolan peltoala oli ennen talvisotaa lähes 400 hehtaaria. Viime sotien jälkeen noin 250 hehtaaria peltoa käytettiin siirtoväen asuttamiseen. Vuodesta 1987 Immolanhovissa on toiminut golfklubi ja ravintola ja entiset pellot ovat pääosin golfkenttinä.

Myös Pelkola on alun perin 1600-luvun lahjoitusmaakartano. Vuonna 1887 paroni A. Standertskjöld osti Pelkolasta 16 hehtaaria peltoa, jolle hän rakensi Enson puuhiomon. Vuonna 1909 puuhiomo osti koko tilan (2546 ha) silloiselta omistajalta Alfred Kordelinilta, vuonna 1911 W. Gutzeit & Co osti puolestaan Enso-yhtiön. Pelkolan rakennukset jäivät viime rauhanteossa rajan taakse.

Ennen teollistumista talonpoikaisasutus oli keskittynyt Vuoksen länsirannalle Mansikkalan seudulle. Vuoksen itäranta säilyi kartanoiden ansiosta pitkään maanviljelysalueena. Imatrankosken seutu poikkesi maalaismaisesta asutuksesta ja matkailu toi sen historiaan oman lisänsä organisoidummin 1800-luvun puolivälistä lähtien. Imatran Kruununpuisto perustettiin keisari Nikolain päätöksellä vuonna 1842 ja Imatra-yhtiö 1870. Ensimmäinen majatalo kosken partaalle valmistui vuonna 1846.

Uusi vaihe alkoi vuonna 1870, kun Pietarin rata valmistui ja höyrylaivahevosdiligenssilienne Viipuri – Rättijärvi – Imatra -reitillä käynnistyi. Imatra-yhtiön rakennuttama hotelli valmistui vuonna 1871. Tämä niin sanottu vanha

Konnunsuon vankila-alue v. 1971. Kuva Museovirasto/Etelä-Karjalan museo.

Rakennettu kulttuuriympäristö

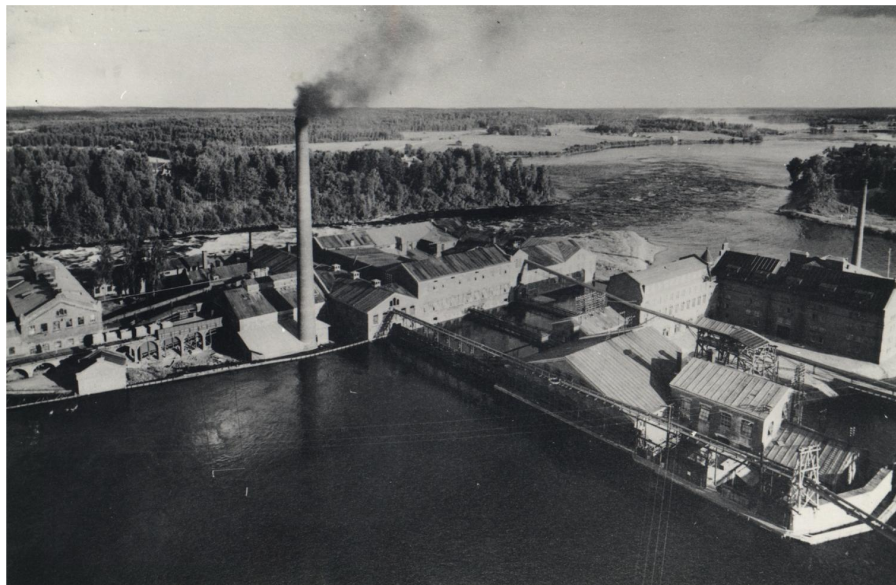
hotelli oli kaksikerroksinen sveitsiläistyylinen puurakennus ja käsitti 44 huonetta. Sen rinnalle valmistui toinen hiukan suurempi hotelli vuonna 1893, mutta se paloi jo seuraavana vuonna. Vanhan varassa elettiin vuoteen 1901, jolloin myös vanha hotelli paloi. Arkkitehti Usko Nyströmin suunnittelema uusi kivinen Valtionhotelli vihittiin 31.10.1903.

Imatralle perustettiin vuosisadan vaihteen molemmin puolin useita muitakin majoitusliikkeitä. Näistä merkittävin oli Turistihotelli, jolle valmistui vuonna 1914 suuri kivirakennus aseman viereen.

Imatran asutus alkoi keskittyä taajamiin vasta 1800-luvun loppupuolella, jolloin Imatran koskella alkoi olla matkailullista merkitystä. Rautatie Viipurista Imatralle valmistui vuonna 1892 ja samana vuonna valmistui silta kosken yli. Asemanseudulle kohosi vuonna 1892 valmistuneiden asemarakennusten lähistölle useita majataloja ja pensionaatteja. Tulevan kaupungin ensimmäinen keskustaajama alkoi muodostua kosken molemmille rannoille. Taajaman painopiste pysyi pitkään kosken itärannalla, jossa olivat aseman lisäksi mm. apteekki ja liikepankin konttori, vuodesta 1922 yhteiskoulu ja vuodesta 1930 pääposti.

Imatran suurteollisuuskehitys alkoi vuonna 1895, jolloin perustettiin Tornator Oy. Eugen ja Reguel Wolff aloittivat rakennuttamisen vuonna 1895. Puuhiomo, paperitehdas ja lankarullatehdas aloittivat 1897–98. Vuoden 1905 jälkeen tehtailla tehtiin merkittäviä laajennuksia ja toiminta laajeni Vuoksen länsirannalle. Selluloosan ja pergamiinipaperin tuotanto alkoi vuonna 1910. 1920-luvun taitteessa valmistui spritehdas ja 1920-luvulla rakennettiin voimalaitos

Tornator Oy:n tehdasaluetta v. 1935. Kuva Etelä-Karjalan museo.

Etelä-Karjalan maisema- ja kulttuurialueselvitys, osa 2

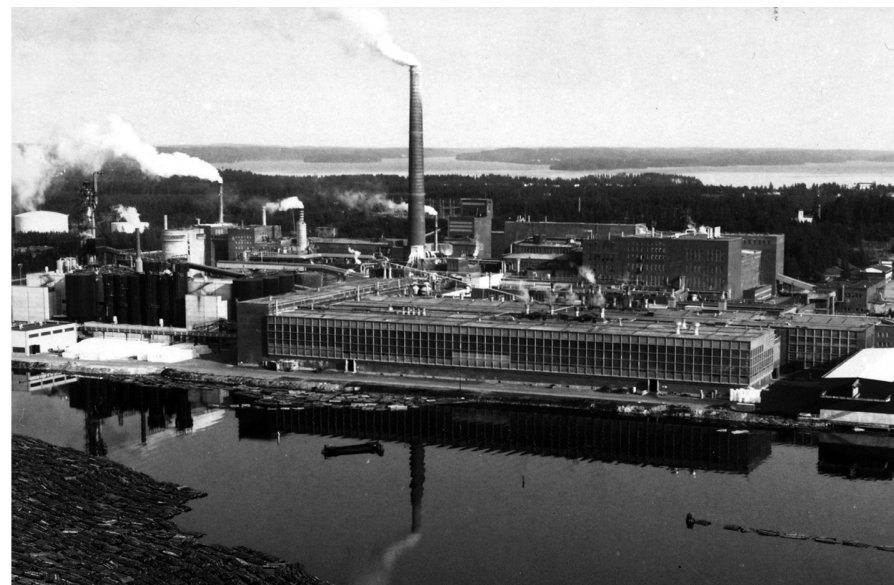
ja pato kosken poikki. Viime sotien jälkeen tehtaaseen ei tehty enää merkittävämpiä investointeja ja tuotanto loppui asteittain vuoteen 1965 mennessä. Osa rakennuksista purettiin, osa siirtyi muuhun käyttöön, mm. Enson tutkimuskeskukselle. Uusi Tainionkosken voimalaitos rakennettiin 1947–51 ja sitä laajennettiin 1980-luvulla.

Samoihin aikoihin tehtaiden kanssa, vuonna 1896 alettiin rakentaa Vuoksen länsirannalle Ritikanrannan työväenasuntoaluetta, joka valmistui muutamassa vuodessa. Alueella oli toistakymmentä usean perheen puurakenteista asuntokasarmia, kauppa, posti ja kansakoulu. Vuonna 1904 aluetta varten perustettiin Tainionkosken tori. Ritikanranta purettiin 1960-luvulla lähes kokonaan.

1910-luvulla ryhdyttiin rakentamaan Niskalammen paljon laajempaa asuntoaluetta. Sen suunnitteli rakennusmestari Viktor Einola. Vanhin osa muodostui Ritikanrannan tavoin pienehköistä muutaman perheen asuntokasarmeista. Alue rakentui ruutukaavan mukaisesti seuraavilla vuosikymmenillä. Rakennuksissa on mm. nikkarityylin ja kertausklassismin piirteitä. Niskalammelta purettiin vuosina 1950–70 useita vanhoja rakennuksia. Säilyneitä rakennuksia korjattiin laajasti vuosina 1974–77 ja vuoden 1986 asuntomessujen yhteydessä, jolloin alueelle nousi myös useita uudisrakennuksia.

Tainionkoskesta muodostui Imatran suurin työväenyhdyskunta. 1930-luvulla Tainionkoskella oli enimmillään 5000–6000 asukasta. Tuolloin asutus laajeni voimakkaasti myös laita-alueilla Asemäen ja Karhumäen suuntaan. Tainionkosken tehtaiden merkityksen vähentyessä toisen maailmansodan

Kaukopään tehdas. Imatran kaupunki/kulttuurikeskus.

Imatrankoski 1910-luvulla. Postikortti. Etelä-Karjalan museo.

jälkeen purettiin vuosina 1950–70 vanhoja työväenasuntoja Niskalammin, Rantakasarmien, Kolikkoinmäen ja Tipanmäen alueilta.

Vuoksenniskalle alkoi muodostua tiheämpää asutusta 1900-luvun alkupuolella. Siellä sijaitsi vesi- ja rautateiden solmukohta. Suurin osa asunnoista ja liikkeistä rakennettiin lähelle Saimaan rantaa sataman ja rautatieaseman läheisyyteen. Oy Vuoksenniska Ab:n sulaton perustamisella vuonna 1915 oli erityisen suuri merkitys Vuoksenniskan kasvuille ja kehitykselle.

Imatran voimalaitos patolaitteineen ja siltoineen rakennettiin vuosina 1923–28 arkkitehtikilpailun voittaneiden Oiva ja Kauno S. Kallion suunnitelmien pohjalta. Koski padottiin ensimmäisen kerran kuivaksi 25.5.1929. Voimalaitoksen vanhempi asuinalue rakennettiin kertausklassismin tyyliin 1920-luvulla ja se käsittää pääosin yksikerroksisia rapattuja kivitaloja. Alue laajeni 1950-luvulla yhdeksällä arkkitehti Aarne Ervin suunnittelemaalla tyyppitalolla. Imatran voimalaitoksen valmistumista seurasi suuria tehdasinvestointeja ja laajennuksia, jotka vetivät mukanaan työnhakijoita eri puolilta Suomea. Kaukopäästä Antreaan ulottuva Ylä-Vuoksenlaakson alue sai tuolloin kutsumanimen Suomen Ruhr. Suurten ihmisjoukkojen saapuminen vilkastutti Imatran seudun taloudellista kehitystä ennen näkemättömällä tavalla.

Vuonna 1932 Tornator fuusioitui Enso-Gutzeitiin. Kaukopään sulfaattiselluloosatehdas rakennettiin vuosina 1934–36. Arkkitehti Väinö Vähäkallio suunnitteli punatiiliset tehdasrakennukset ja valkoista funkista edustavat modernit asuinalueet Insinööriemeeen ja Lättälään. Vähäkallio suunnitteli myös

kirkkorakennusta muistuttavan kaavan Lättälään. Tehdasalue laajeni vuosina 1949–50, kun ensimmäinen kartonkikone valmistui.

Outokumpu Oy rakensi Rajapatsaalle vuosina 1933–35 kuparitehtaan, joka käsitti kuparisulaton jarikkidioksiditehtaan. Tehtaan luoteispuolelle rakennettiin vuosina 1935–44 W.G. Palmqvistin suunnittelema asuntoalue, johon kuului kolmisenkymmentä puista kahden perheen asuinrakennusta ja viisi neljän perheen kivitaloa. Kivitalot edustavat 1920-luvun kertausklassismia, puutalot sekoitteista funktionalismia. Tehdas siirrettiin Harjavaltaan vuonna 1944 ja tehdasalue siirtyi Enso-Gutzeitille, joka perusti sinne kemiallisen tehtaan.

Skuttnabbin liikerakennus 1930-luvulla, Paul Jyllinvuoren kokoelma, Kuva Imatran kaupunki/kulttuurikeskus.

Skuttnabbin liikerakennus 1950-luvun puolen välin kieppeillä, Paul Jyllinvuoren kokoelma. Kuva Imatran kaupunki/kulttuurikeskus.

Rakennettu kulttuuriympäristö

Oy Vuoksenniska Ab:n Imatran rautatehtaan rakentaminen käynnistyi vuonna 1935. Vanhimmat tehdasrakennukset suunnitteli pääasiassa suunnittelu- ja arkkitehtitoimisto Palmberg. Tehtaan asuntoalueet rakennettiin vuosina 1935–60. Alueelle rakennettiin kerrostaloja, huvilatyyppejä funktionalistisvaikutteisia omakotitaloja ja rivitalomaisia kaksikerroksisia kasarmiasuntoja. Konttorirakennuksen suunnitteli vuonna 1949 Tor-Eric Herler. Ensontien länsipuolelle rakennettiin Albert Richardtsonin vuonna 1942 piirtämät paritalot eli niin sanotut savimajat.

1930-luvun jälkipuoliskolla toteutettiin Immolan kasarmialue, joka rakennettiin alun perin ilmavoimien lentorykmenttiä varten. Sen väljästi kangasmaastoon sijoitetut rakennukset muodostavat tyyllisesti yhtenäisen funktionalistisen kokonaisuuden. Sotien jälkeen alue siirtyi Kaakkois-Suomen rajavartioston käyttöön.

Imatra muodostettiin itsenäiseksi kauppalaksi vuoden 1948 alusta. Kolmen kunnan laitaosista muodostetulla kauppalalla ei ollut ennestään kunnallista keskusta. Lisäksi uusi raja sulki mielivaltaisesti seudun maantiet ja rautatiet. Peritty tieverkko oli sekava ja riittämätön, myös vesi- ja viemäriverkko puuttui suurimmaksi osaksi.

Kehittämisen lähtökohdaksi otettiin Alvar Aallon vuonna 1953 valmistunut yleisasemakaava. Se perustui teollisuuslaitosten ja kolmen melko saman suuruisen ydintaajaman kokonaisuuteen. Muita johtavia periaatteita olivat muun muassa maatalousalueiden säilyttäminen koskemattomina, suurteollisuuden sijoittaminen Saimaan ja Vuoksen rannoille, liikenneväylien selkeä hierarkia ja julkisten rakennusten sijoittelu myös keskustojen ulkopuolelle. Hallinnollinen keskus sijoitettiin Vuoksen itärannalle Itä-Siitolan. Kaavassa varauduttiin jopa 100 000 asukkaaseen.

1950- ja 60-luku olivat pientalojen rakentamisen vuosikymmeniä Imatralla. Asuntopulaa helpotti, kun muun muassa Enso-Gutzeit Oy alkoi vuokrata ja myydä omakotitontteja työntekijöilleen. Näitä tontteja oli muun muassa Kaukopään, Immolan sahan, Virasojan, Mustalammin, Sienimäen ja Karhumäen alueilla. Karhumäelle yhtiö rakensi myös itse pientaloja. Kerrostalorakentaminen lisääntyi voimakkaammin 1960-luvulla Sienimäen ja Mansikkalan kerrostaloalueen toteuttamisen myötä.

1960-luvun alussa syntyi ajatus uuden hallinnollisen ja liikenteellisen keskustan rakentamisesta Mansikkalaan. Vuonna 1961 pidetyn arkkitehtikilpailun pohjalta Mansikkalan keskusta sijoitettiin nykyiselle paikalleen ja Vuoksen itärannan hallintokeskuksesta luovuttiin. 1980-luvulla päätettiin vielä Mansikkalan liikekeskuksen rakentamisesta.

Vaikka ensimmäisessä yleiskaavassa lähdettiin kaupunkirakenteen kasvamisesta reunoilta sisäänpäin, se pikemminkin johti taajamarakenteen hajotukseen. Seuraavassa yleiskaavassa vuodelta 1982 kaupungin ulkoisia ulottuvuuksia ei lisätty, mutta toisaalta monia sijainniltaan keskeisiä alueita ei vielä hyödynnetty täydennysrakentamisalueina.

Imatran kaupungin valtuusto teki 50-vuotisjuhlapäätöksessään vuonna 1997 linjauksen, että Imatrankoski on kaupungin pääkeskus, ja että sitä tulee sellaisenaan kehittää muun muassa kävelykeskustan osalta. Vuoden 2000 alussa käynnistyi keskustan kehityshanke, jonka toteuttaminen on alkanut vuonna 2003 niin sanottuna Koskikeskus-projektina.

Vuonna 2004 hyväksytyssä Kestävä Imatra – yleiskaavassa yhdyskuntarakenteen kehittämisen lähtökohdaksi otettiin aikaisempaa selvemmin kaupunkirakenteen täydentäminen ja Imatrankosken edelleen kehittäminen pääkeskuksena.

Ruokolahti

Vuonna 1572 Jääskestä itsenäistyneen Ruokolahden ensimmäinen kirkko rakennettiin samana vuonna. Seuraava kirkko valmistui vuonna 1641. Kolmas kirkko oli aumakattoinen ristikirkko ja se valmistui vuonna 1741; sen yhteyteen rakennettu Tuomas Suikkasen rakentama kellotapuli on säilynyt. Nykyinen kirkko on Ernst Lohrmannin suunnittelema ja se valmistui vuonna 1854. Nykyisin kirkonmäen alue, johon kirkon lisäksi luulua muun muassa seurakuntatalo ja vanha viljamakasiini, on valtakunnallisesti merkittävä ympäristökokonaisuus.

Ruokolahden kirkko. Postikortti. Etelä-Karjalan museo.

Etelä-Karjalan maisema- ja kulttuurialueselvitys, osa 2

Härskiän saha v. 1908. Kuva Oy Kaukas Ab/Etelä-Karjalan museo.

Ruokolahti on maakunnan laajin kunta ja luonnonmaisemaltaan moni-ilmeinen. Sen läpi kulkevat Ensimmäinen ja Toinen Salpausselkä ja kunnan länsiosa on Saimaan saaristoa. Maisemaa elävöittää Saimaan itärantaa noudatteleva harjujono, joka on selvimmillään kirkonkylän kohdalla, ja jolle on sijoittunut sekä taajama- että loma-asutusta. Kylät ovat enimmäkseen pieniä moreenikumpareille sijoittuvia muutaman talon ryhmiä. Laajempia peltoalueita on Saimaaseen rajoittuvilla savikkoalueilla Utulassa, Suolahdessa ja Savilahdessa sekä Virmutjoella, Puntalassa ja Kuokkalammilla.

Rasilan kylätietä v. 1971. Kuva Etelä-Karjalan museo.

Etelä-Karjalan maisema- ja kulttuuriympäristö, osa 2

Ruokolahden historialliset kartanot sijaitsivat pääosin nykyisen Imatran alueella. Näihin kuuluvat muun muassa Siitola-Neitsytniemi ja Immolan hovi. Saimaan tykkivenelaivaston turvaamiseksi Lappeenrannan ja Olavinlinnan välille rakennettiin vuosina 1792–93 Kenraali Suvorovin johdolla niin sanottu Suvorovin kanavat, joista kokonaan tai osittain Ruokolahden alueella sijaitsivat Kutveleen, Käyhkään ja Kukonharjun kanavat. Parhaiten historiallisen luonteensa on säilyttänyt Kukonharjun kanava.

Ruokolahden parhaat maanviljelysalueet sijaitsivat kunnan eteläosassa, jossa Vuoksen varsilla ja erityisesti Immalanjärven länsirannalla oli savikkoalueita. 1800-luvun lopulta lähtien kunnan eteläosaan muodostui useita teollisuustaajamia, jotka muodostivat vuonna 1948 perustetun Imatran kauppalaan ydinalueen. Ruokolahti oli ennen Imatran eroamista 30 600 asukkaallaan Suomen suurin maalaiskunta. Imatran perustamisen jälkeen Ruokolahti oli jälleen leimallisesti maanviljelyspitäjä.

Maatalouden ohella kunnassa on ollut teollista toimintaa lähinnä Härskiänsaarella. Kauppaneuvos Carl Savanderin ostettua Härskiän hovin 1800-luvun alussa paikalle perustettiin telakka. Vuonna 1878 perustettiin Härskiän saha, joka jatkoi toimintaansa vuoteen 1917, jolloin se tuhoutui tulipalossa. Työväestö asui yhtiön rakennuttamissa asuntokasarmeissa, joista yksi on säilynyt. Muista Ruokolahden tuotantolaitoksista mainittakoon Idmanin mylly. Tämä pappilaan kuulunut mylly periytyy 1700-luvulta, jolloin sen tontti muodostettiin omaksi tilakseen. Kokonaisuus on rakennusten osalta säilynyt nykypäiviin.

Ruokolahden keskustaajama käsittää Rasilan ja Rautialan kylät. Ensimmäinen pitäjätupa rakennettiin kirkonmäelle vuonna 1879. Vuonna 1933 pitäjätupa paloi perustuksiaan myöten. Uusi kunnantalo rakennettiin Rasilaan ja se oli valmis samana vuonna. Rasilan vanhin taajamamainen asutus on perinteisesti sijoittunut Rasilantien varteen. Myös idemmäs Vennonmäelle ja Myllypuron tuntumaan alkoi muodostua 1800-luvun lopulta lähtien pappilaan kuuluvia torppia ja muuta mökkiläisasutusta. Selvemmin asutus alkoi lisääntyä 1930-luvulla muun muassa Kaukopään tehtaiden vaikutuksesta laajeten edelleen 1940- ja -50-luvuilla. Keskustaajaman ensimmäisen rakennuskaava vahvistettiin vuonna 1966. Vuonna 2003 keskustaajamassa oli noin 3000 asukasta.

Ruokolahti kuuluu Etelä-Karjalan perinteikkäimpiin huvila-alueisiin. Haloniemessä sijaitsivat arkkitehtuuriltaan vaikuttavimmat huvilat Pirttikallio ja Rantalinna, jotka on suunnitellut arkkitehti Axél Gylden. Rantalinnan kolmekkeroksinen, kulmatornilla ja parvekkeilla elävöitetty päärakennus on valmistunut 1912. Sivénien Saimaan rantaharjulle 1900-luvun alkupuolella rakennuttama Pirttiharju käsittää Yläalon ja Alatalon, joiden päärakennukset ovat jugendvaikutteisia. Alueella on myös 1930-luvun funkishuviloita.

Rautjärvi

Ensimmäinen kirkko rakennettiin Rautjärven rannalle vuonna 1667. Itsenäisen Rautjärven seurakunta perustettiin vuonna 1859. Aikaisemmin Hiitolaan kuulunut Ilmeen rukoushuoneseurakunta liitettiin Rautjärveen vuonna 1900 ja Lankilan kylä Kirvusta vuonna 1922. Viime sotien rauhanteoissa Rautjärvi menetti 43,5 prosenttia pinta-alastaan, muun muassa nopeasti kehittyneen Ilmeen seudun. Rautjärven ja Simpeleen kunnat yhdistettiin vuoden 1973 alusta ja kunnan hallinto sijoitettiin Simpeleen taajamaan.

Valtakunnanrajan muutokset ovat koskettaneet useaan otteeseen Rautjärven kunnan aluetta. Uudenkaupungin rauhan raja (1721) kulki Rautjärvellä likimain samalla paikalla luoteesta kaakkoon, kuin Pähkinäsaaren rauhan raja 1323 ja Täyssinän rauhan raja 1595. Vuoden 1721 raja merkittiin maastoon kiviin hakkaamalla ja näitä merkkejä on löydetty Laikosta, Torsansalon tien varresta sekä Torsan Linnavuoren ja Haukkavuoren laelta.

Miettilän kylään alettiin rakentaa 31. reservikomppanian kasarmialuetta, joka valmistui vuonna 1883. Samalla paikalla oli sijainnut 1790-luvulla rakennettu kasarmialue, joka lakkautettiin 1800-luvun alussa. Reservikomppania toimi alueella vuoteen 1901, minkä jälkeen alue on ollut sotilasvankilana 1918–19 ja kunnan hallintokeskuksena 1922–72. Alueella ovat säilyneet muun muassa komppanianpäällikön ja vääpelin talot sekä varushuone ja entinen talli. Kasarmialue sijaitsee valtakunnallisesti merkittävän Niskapietiläntien var-

Simpeleen kylän raittia. Kuva Yhtyneet Paperitehtaat Oy, Simpeleen arkisto.

Rakennettu kulttuuriympäristö

rella, joka oli osa valtatie 6:a aina 1960-luvulle saakka, ja joka nykyisin on museotienä. Noin neljän kilometrin päässä kasarmeista sijaitsevan Rautjärven kirkon ympäristössä on säilynyt vanhaa kylämiljöötä – mm. vanha pitäjän-tupa – ja alue on valtakunnallisesti merkittävä.

Vaikka Rautjärvi oli ennen kuntaliitosta pienviljelypitäjä, oli sen alueella myös teollisuutta. Helisevänjoen partaalla oli tiettävästi mylly jo 1700-luvulla. Vuonna 1898 Myllykoskeen rakennettiin mylly ja pärehöylä. 1920-luvulla aloitti mylly- ja sahaosuuskunta, joka rakennutti suuren saha- ja myllyrakennuksen.

Simpeleen tehdasalue 1920-luvun lopulla. Kuva Yhtyneet Paperitehtaat Oy, Simpeleen arkisto.

Ritakosken voimalaitos 1930-luvulla. Kuva Yhtyneet Paperitehtaat Oy, Simpeleen arkisto.

Rakennettu kulttuuriympäristö

Sahaus ja muu teollinen toiminta jatkui tämän jälkeen eri muodoissaan vuoteen 1991. Sahoista merkittävin oli vuonna 1947 rakennettu Rautjärven saha, joka työllisti keskimäärin 50 – 60 henkeä. Vuonna 1965 sattuneen tulipalon jälkeen sahaa ei enää rakennettu uudelleen.

Liikemies Matti Roiha aloitti Simpeleen paperitehtaan rakentamisen Juvankoskeen vuonna 1899, mutta tehdas käynnistyi lopullisesti vasta vuoden 1907 alussa Ab Simpele-yhtiön nimissä. Taajamamaista asutusta alkoi muodostua jo tehtaan rakentamisvaiheessa. Tehtaan läheisyyteen rakennettiin vuosina 1897–1900 kuusi asuintaloa. Myös seudun ainoa maakauppias siirsi liikkeensä tehtaan tuntumaan ja pystytti lisäksi muutamia asuintaloja. Nykyisen Kenraalintien tuntumaan muodostui 1900-luvun alussa Lopotiksi kutsuttu asuinalue. Vuonna 1917 arkkitehti Uno Ullberg laati tehdasalueen asemakaavan. Tästä aikoinaan edistyksellisestä suunnitelmasta toteutui vain muutamia yksittäisiä rakennuksia sekä Kenraalintien koivukuja, joka istutettiin vuonna 1917.

Tehtaan voimakas kehitys alkoi, kun perustettiin Yhtyneet Paperitehtaat vuonna 1920, johon myös Simpeleen tehdas kuului. Tehtaan puisto leikki- ja tenniskenttineen valmistui vuonna 1935. Samana vuonna vanha kauppatalo muutettiin tehtaan kerhoksi. Tehdas kaavoitti Lopotintien omakotialueen vuonna 1937 ja sen rakentaminen alkoi pari vuotta myöhemmin. Omakotirakentamisen buumi alkoi Simpeleellä kuitenkin vasta 1950-luvulla. Kerros- ja rivitaloja rakennettiin 1950-luvun lopussa ja -60-luvun alussa ns. Roukon mäelle ja myöhemmin Kenraalintien varteen.

Tehdaskompleksi voimalaitoksineen laajeni kapeassa jokilaaksossa 1940- ja -50-luvuilla, myöhemmistä laajennuksista mainittakoon erityisesti kartonkitehdas (1970) ja turvevoimala (1976).

Nykyisin kunnan noin 4 300 asukkaasta yli puolet asuu kuntakeskuksessa Simpeleellä. Toisessa taajamassa Rautjärven Asemanseudulla asukkaita on noin 800.

Parikkalan seutu

Parikkala

Koitsanlahden hovi toimi jo Ruotsin vallan aikana 1600-luvulla läänitysalueen keskuksena. 1700-luvulla siitä tuli lahjoitusmaakartano, jota hallitsivat venäläiset Vorontsov- ja Skavrowsk-sukujen edustajat. Lahjoitusmaakausi jatkui vielä sen jälkeen, kun Parikkala palasi muun Suomen yhteyteen vuonna 1812.

1800-luvulla Parikkalan kehitystä vauhditti erityisesti Simpelejärven lasku. Vuosisadan lopulla perustettiin ensimmäinen varsinainen teollisuuslaitos, Helenansaaren höyrysaha. Vuonna 1908 valmistui rautatie Savonlinnasta Elisenvaaraan. Enimmillään Parikkalan asukasluku kohosi 1920-luvun alussa noin 16 000 asukkaaseen. Paperitehtaan ympärille Kivijärven kylään muodostunut asutus erotettiin Simpeleen kunnaksi vuonna 1922 ja Saari itse näistyi vuonna 1929. Viime sodissa Parikkala joutui luovuttamaan lähes 240 neliökilometrin alueen Neuvostoliitolle.

Vielä 1800-luvun alussa Parikkalaa pidettiin köyhänä ja takapajuisena seutuna. Yhtenä keinona olojen parantamiseksi esitettiin pitäjän suurten järvien laskemista, jolla vähennettäisiin hallanvaaraa ja saataisiin uutta viljelysmaata. Ensimmäisen kerran Simpelejärveä laskettiin vuosina 1774–81. Toinen, vaikutuksiltaan huomattavasti merkittävämpi lasku suoritettiin vuosina 1830–33 ja sitä on pidetty yhtenä parhaiten onnistuneista järvien laskuista maassamme. Simpelejärven pinta laski lähes kaksimetriä; saman verran laskettiin myös Tyrjänjärveä, Kirjavalanjärveä sekä Rautjärviä. Monet pikkujärvet ja lammet kuivatettiin kokonaan. Uutta viljelysmaata saatiin kaikkiaan 5 900 hehtaaria. Näkyvimmat tulokset Simpelejärven lasku tuotti järven itäosissa ja Joukion kylässä. Simpelejärven uudelleen laskemista kaavailtiin useaan otteeseen 1800-luvun lopulla, mutta hankkeet kaatuivat kerta toisensa jälkeen. Lopulta hanke toteutui vuosina 1939–45.

Parikkalan keskustaa 1930-luvulla. Kuva Etelä-Karjalan osuuskauppa.

Etelä-Karjalan maisema- ja kulttuurialueselvitys, osa 2

Paljolti juurijärvenlaskujen ansiosta Parikkala kehittyi niin, että sitä pidettiin Suomenmaa-teoksessa vuonna 1923 “taloudellisesti vauraana ja sivistyksellisesti kehittyneenä pitäjänä”. Paikkakunnan edistyneisyyttä kuvastaa muun muassa se, että 1920-luvun alussa Parikkalassa oli 15 meijeriä eli enemmän, kuin missään muussa maamme pitäjässä. Meijerit toimivat pääosin Pietarin tarvetta varten.

Parikkalan kirkonseudun rinnalle alkoi kuntakeskukseksi muodostua vuonna 1908 valmistuneen rautatieaseman ympäristö Kangaskylässä. Taajama-luonne korostui 1930-luvulla, kun eri liikelaitokset rakensivat sinne toimitalojaan. Kunta myi rakennuspaikkoja Huotikkalan, Petäjikön ja Lehmusniemen tiloilta ja sijoitti niihin myös omia laitoksiaan. Parikkalan Osuuskau-pan funkisrakennus valmistui vuonna 1936 ja suojeluskuntatalo Harjulinna kaksi vuotta myöhemmin. Kunnanvaltuusto hyväksyi jo 1938 Huotikkalan ja Petäjikön tiloille asemakaava- ja tonttikartan, siis eräänlaisen epävirallisen asemakaavan.

Sodan jälkeen monet liikkeet siirtyivät kirkolta Kangaskylään. Asukkaiden ja pientalojen määrä lisääntyi muun muassa asutustoiminnan seurauksena. Kangaskylän keskustassa sijaitsi myös Karjalan metsätuotteen saha ja talo-
tehdas. Kirkonkylän ja Kangaskylän muodostaman keskustaajaman kaavoittaminen pantiin alulle jo vuonna 1948, mutta kaava vahvistui vuoden

Särkisalmi. Kuva Etelä-Karjalan museo.

Etelä-Karjalan maisema- ja kulttuurialueselvitys, osa 2

1959 rakennuslain mukaisena rakennuskaavana vasta vuonna 1960. Kaava-
prosessia viivästytti muun muassa valtatie linjauksen päättäminen. Simpelejärven rannan täyttö aloitettiin vuonna 1963, linja-autoasema ja ra-
vintola valmistuivat neljän vuoden kuluttua.

Parikkalan keskustaajamassa on nykyisin noin 2000 asukasta. Taajaman
itälaidalle on muodostunut Kirjolan teollisuusalue, jolla sijaitsevat muun mu-
assa Pariwood Oy:n parkettitehdas ja Karjalan konepaja.

Toinen taajama muodostui Särkisalmen aseman ympärille. Taajaman kehi-
tykseen vaikuttivat vuosina 1906–39 toiminut Heleniuksen saha, vuodesta
1959 toiminut maamies- ja kotiteollisuuskoulu sekä vuonna 1960 valmistu-
nut Savo-Karjalan maitokunnan suurmeijeri. Särkisalmen rakennuskaavoitus
käynnistyi vuonna 1960. Rakennusjärjestys ja vesi- ja viemärisuunnitelma
vahvistettiin vuonna 1963.

Vuodesta 1929 itsenäisenä kuntana toimineen Saaren kirkko ja kunnan-
toimisto sijoitettiin Suuren Rautjärven koillispuolelle Saarenkylään. Viime
sotien jälkeen kunnan kaakkoiskulmasta jäi noin 30 neliökilometriä
luovutetulle alueelle. Kunnantoimisto siirtyi Akonpohjaan vuonna 1975. Saari
oli koko olemassaolonsa ajan ennen kaikkea maatalouspitäjä. Keskustaa-
jama rakentui Suuren Rautjärven pohjoispäähän suureksi osaksi entiselle
järven pohjalle. Vanhin asutus on keskittynyt vanhojen kyläteiden
Akapohjantien ja Saarentien varteen. Keskustaajaman asutus alkoi laajen-
tua vasta 1970-luvulla, jolloin rakennettiin kunnanvirasto-paloasema sekä
useita asuin- ja liikerakennuksia. Saaren ensimmäinen asemakaava vahvis-
tettiin vuonna 1976. Pääosa taajaman rakennuskannasta on peräisin 1970-
ja -80-luvuilta.

Parikkalan koillisosan muodostaa Uukuniemi, joka oli itsenäisenä kuntana
vuoden 2004 loppuun. Uukuniemen kirkonkylässä sijaitsee Papinniemen his-
toriallisen ajan muinaisjäännösalue, jolla on sijainnut ortodoksinen pääkirk-
ko, siihen liittynyt kalmisto sekä asuinpaikka. Alueen asutus on muodostanut
kokonaisen ortodoksikylän, joka on autioitunut pysyvästi 1600-luvulla.
Uukuniemen luterilaisen seurakunnan perustamisvuotena pidetään vuotta
1632. Uukuniemen kirkon ympärille muodostui kokonaisuus, johon kuulu-
vat kirkon lisäksi tapuli, kansakoulu, pitäjäntupa sekä Ertonlahden talo.
Moskovan välirauhassa vuonna 1944 Uukuniemen kunnasta jäi 77 prosent-
tia itärajan taakse. Sodan jälkeiseen tynkä-Uukuniemeen jäivät Kirkonkylä,
Kumpu ja Niukkala.

LÄHTEET

Kirjallisuus:

Diplomi-insinöörit ja arkkitehdit 1965. Insinöörijärjestöjen kustannus.
Etelä-Karjalan rakennuskulttuuri. Lappeenranta 1987
Hirn, Sven: Imatran tarina. Imatra 1978.
Immonen, Olli: Lappeenrannan varuskuntahistoria. Lappeenranta 1992.
Jurvanen, Pertti: Savitaipale kotiseutuni. Kouvola 1981.
Juvonen, Jaana: Parikkalan historia. Jyväskylä 1996.
Kiiveri-Hakkarainen, Kaija: Rakennettu Lappeenranta. Lappeenranta 2006.
Kumpulainen, Kalevi, Miettinen, Timo: Luumäen historia. Jyväskylä 1992.
Matikka, Jyrki: Rautjärvi – Rajakunta. Mikkeli 1996.
Niemistö, Urpo: Rauhan mielisairaala 1926-1950. Lappeenranta 1952.
Nirkko-Leskelä, Tyyne: Suomenniemi 1689-1989 ajan aalloilla. Mikkeli 1989.
Ojonen, Lasse: Imatran rakennetun ympäristön kohteet. Imatran kaupungin-
museon julkaisuja 1/1994. Lappeenranta 1994.
Räty, Tommi: Kasarmilta kupinkikotiin. Joutsenon työväen asumishistoriaa
vuosilta 1906-1950
Suomenmaa V osa, Viipurin lääni. Helsinki 1923
Taipalsaari – kunta Saimaan sylissä. Lappeenranta 1987
Talka, Anu (toim.): Imatran kirja. Jyväskylä 1997
Talka, Anu, Luoto, Jukka: Pien-Saimaan kulttuuriretkiopas. Lappeenranta 2007.
Talka, Anu, Puntanen Pia: Ylämaan historia. Jyväskylä 1999.
Talka, Anu, Puntanen Pia: Lappeenrannan historia 1812-1917. Lappeenranta
2005.
Vahvaselkä, Veli-Pekka: Rauhan Sairaala 1926-1976. Imatra 1976.
Vahvaselkä, Veli-Pekka: Tiurun Sairaala 1939-1986. Imatra 1987.
Vuori, Pertti: Kansalaissota Joutsenossa. Lappeenranta 1992.
Vuori, Pertti: Konnunsuon keskusvankilan historia, Imatra 1993.

Muut kirjalliset lähteet:

HK/ MK: “Eräitä tietoja Hackman & Co:n teollisuuslaitoksista Joutsenon Honka-
lahdella”. Kirjoitus 10. Kopio isojakokartasta vuodelta 1833. Maanmittauslai-
tos/ Kaakkois-Suomen maanmittaustoimisto, Kouvola. 6.1949.
Joutsenon Sahatien rakennusten piirustukset 1946.
Lappeenrannan kaupungin www-sivut
Mikkola, Marja: Eteläkarjalaisen maiseman piirteitä. Etelä-Saimaa 31.12.1991
Parikkalan kunnan www-sivut.
Ylämaan kunnan www-sivut.
Siitonen, Sulo. Ylä-Vuoksi 6.8.1977.
Suomen taloudellinen kartta.

Paavo Naumasen tiedonannot vuonna 1994
Pekka Siirorpään tiedonannot vuonna 1995